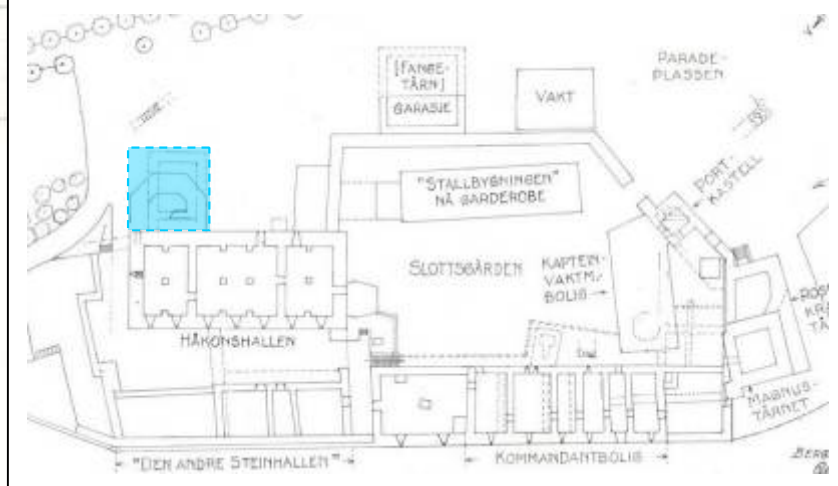

Tilstandsvurdering

Ruinen kjent som Kongens Solar

Bergenhus festning,
Gnr 167, Bnr 895
Saksnr 201013812-10

Byantikvaren
2011

BERGEN KOMMUNE

BERGEN KOMMUNE
BYRÅDSAVDELING FOR KLIMA,
MILJØ OG BYUTVIKLING

Saksnr: 201013812-10

Saksbehandler: TOME

Delarkiv: SARK-36

Innhold

1. Sammendrag	5
2. Innledning	7
2.1 Samarbeidspartnere	8
3. Målsetting	9
4. Metoder	9
5. Ruinen kjent som Kongens solar på Bergenhus festning	10
5.1 Arkeologiske utgravinger og restaureringer	11
5.2 De ulike bygningene	11
5.2.1 Bygning 1. Middelalderbygningen	12
5.2.2 Bygning 2. Firkanttårnet	13
5.2.3 Bygning 3. Rundellen	14
5.3 Funnmaterialet	14
5.4 Murverket	15
5.5 Fundamentering	15
5.7 Tidligere konservering og dokumentasjon	15
5.6 Tidligere konservering og dokumentasjon	15
6. Tilstandsvurdering - murverket	17
6.1 Murene	17
6.1.1 Østre mur S2 - skadeomfang: 2	19
6.1.2 Vestre mur S1 - skadeomfang: 2	21
6.1.3 Sørlike mur S3 - skadeomfang: 2	23
6.1.4 Mur R1-1 - ytterliv nordvest - skadeomfang: 1	25
6.1.5 R1-2 - ytterliv nord - skadeomfang: 1	26
6.1.6 Mur R1-3 - ytterliv nordøst - skadeomfang: 1	28
6.1.7 Mur R1-4 - ytterliv sørøst - skadeomfang: 1	30
6.1.8 Mur R1-5 - ytterliv sør - skadeomfang: 1	31
6.1.9 Mur R2 - innerliv - skadeomfang: 1	33
6.1.10 Mur R3 - ytterliv - skadeomfang: 1	34
6.1.11 Mur R3 - innerliv - skadeomfang: 1	35
6.1.12 Mur R4 - innerliv - skadeomfang: 1	36
7. Teknisk tilstand	38
7.1 Adkomst til ruinene	38
7.2 Toppdekket	38
7.3 Bruk av ruinene	39
8. Konklusjoner og forslag til konserveringstiltak	40
8.1 Sikring og konserveringstiltak	40
8.1.1 Tolkningen Kongens solar	40
8.1.2 Rundellen	42
8.2 Bygningsmessige tiltak	42
8.3 Formidling	43
8.4 Skjøtselsplaner	44
9. Litteraturliste	45
10. Vedlegg	46

1. Sammendrag

Tilstandsvurderingen av ruinen etter Kongens solar (id 87123-4¹) på Bergenhus festning har fått tittelen: "*Tilstandsvurdering av ruinen kjent som Kongens solar*". En nærmere studie av ruinen, og skriftlige kilder om den, har vist at den inneholder rester etter minst tre ulike bygninger, samt oppførte markeringer.

Det er den opprinnelige middelalderbygningen som er tolket som Kongens solar, og det var arkitekt Gerhard Fischer som i 1960-årene reiste markeringen av den. De sikreste sporene etter denne bygningen er merkene i østveggen på Håkonshallen. Markeringen av Solaret passer derimot ikke riktig med sporene i veggen på hallen. En gjennomgang av foto og tegninger fra "Fischer-arkivet" (i arkivet til Riksantikvaren), antyder også at markeringene ikke alltid er basert på reelle funn av murverk. I tillegg kan de reelle funnene etter murverk som er påvist, også tolkes som rester etter Firkanttårnet som skal ha stått på samme sted på 1500-tallet. De mest iøynefallende bygningsrestene på stedet er likevel etter Rundellen som ble ført opp på 1600-tallet.

Rapporten prøver å skille de ulike ruinrestene fra hverandre, samt å påvise de bygningsmarkeringene som ikke er oppført på bakgrunn av sikre funn etter opprinnelige murer. Dette er viktig for å kunne vurdere hva som bør prioriteres i forhold til fremtidig konservering og formidling.

Den generelle tilstanden til ruinene er preget av løse steiner, forvitrede fuger og oppsprukne murkroner. Lokaliteten er også preget av begroing i form av gress, mose og busker.

Dagens formidling av ruinen kan oppfattes mangelfull og til dels misvisende. Den komplekse situasjonen med rester etter flere ulike bygninger blir ikke kommunisert. Det er kun Kongens solar som er skiltet, og det finnes ikke informasjon om hva et solar er eller at dette er en av flere tolkninger. En vesentlig utfordring i det videre arbeidet med ruinen er derfor å få til en mer fullstendig formidling av lokaliteten.

Johanne Gillow

konstituert byantikvar

Torbjørn Melle
rådgiver

---

¹ Identitetsnummer i Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase

2. Innledning

Tilstandsvurderingen skulle i utgangspunktet dreie seg om ruinen etter Kongens solar ved nordøstre hjørne av Håkonshallen på Bergenhus festning. Ved nærmere undersøkelse av ruinen, viser det seg at studieobjektet består av flere kontekster. Anlegget inneholder rester som kan relateres til tre ulike bygninger:

- 1) **Kongens solar - den opprinnelige middelalderbygningen**
- 2) **Firkanttårnet**
- 3) **Rundellen**

Dagens formidling av ruinen som *kun* rest etter Kongens solar er derfor noe misvisende. Det vi med sikkerhet vet, er at sporene i veggen på Håkonshallen viser at det ble reist en bygning samtidig med hallen. På bakken er det derimot sporene etter Rundellen som er tydelige, mens restene etter Firkanttårnet og Solaret er diffuse.

Ruinen består også av markeringer fra nyere tid, delvis basert på opprinnelig murverk, som kan være fra bygningen tolket som Solar og/eller fra Firkanttårnet. Det er en utfordring å skille mellom opprinnelig murverk og moderne markeringer, samt å oppklare hvorvidt markeringene er ført opp på bakgrunn av dokumenterte murrester. Dette må ligge til grunn for hva som bør gjøres med ruinen og markeringene i forhold til sikring, konservering og formidling av ruinen.

2.1 Samarbeidspartnere

I forbindelse med utarbeidingen av denne rapporten ble referansepersoner med spesiell kunnskap om det aktuelle tema kontaktet. Det må derfor rettes en takk til Alf Tore Hommedal ved Bergen museum, Øystein Ekroll ved Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider og Ole Egil Eide for nyttige innspill. Deres kommentarer har blant annet vært til god hjelp i prosessen med å tolke resultatene og tiltakene til arkitekt Gerhard Fischer.

Det skal også rettes en takk til kommandant Jan Blom og festningsforvalter Tor Johan Morland (Nasjonale Festningsverk) for god mottagelse på festningen. Takk også til Håvard Christiansen, senioringeniør/antikvar (Nasjonale Festningsverk) for hyggelig befarings- og diskusjon om lokaliteten.

En spesiell takk til seniorrådgiver Inger-Marie Aicher Olsrud, leder av Riksantikvarens ruinprosjekt, som har vært kontaktperson under prosjektet.

3. Målsetting

Målet med rapporten har vært å utrede dagens tilstand for ruinen ved østsiden av Håkonshallen, og foreslå tiltak som sikrer kulturminnet mot forfall slik at det kan gi videre grunnlag for bevaring, kunnskap og opplevelse. Tilstandsanalysen er basert på bygningshistorikk, konserveringshistorikk og feltstudie.

Ved siden av utredning av nåværende tilstand tar vurderingen sikte på å utrede tiltak som:

- § sikrer ruinen mot skader og forfall
- § konserverer murverket i ruinen
- § tilrettelegger for publikum, slik at ruinen kan by på opplevelse og verdiskaping

4. Metoder

Arbeidet ble utført ved detaljgjennomgang av ruinen i felt hvor det ble foretatt en tilstandsvurdering av murverket. Under arbeidet er alt synlig murverk i ruinen vurdert, beskrevet og fotodokumentert digitalt. Fotoene er tilgjengelige ved å kontakte forfatteren av tilstandsrapporten (torbjorn.melle@bergen.kommune.no).

Murverket er ikke detaljtegnet i denne undersøkelsen. Det henvises til fotogrammetriprosjektet på Kongens solar i 2009, gjennomført av Marcin Gladki (marcin@past.com.pl) i regi av Riksantikvaren, hvor tegninger er isolert fra fotomaterialet. Tegningene oppbevares elektronisk hos Riksantikvaren i Oslo og hos Byantikvaren i Bergen.

Det er foretatt litteraturstudie og arkivgjennomgang av ulike skriftlige kilder samt dokumentasjon fra utgravinger av ruinen. Følgende arkiv er undersøkt:

- Arkiv Riksantikvarens distriktskontor vest (lagret i magasinet til Bryggens museum).
- Riksantikvarens arkiv i Oslo (med spesielt fokus på Fischer-arkivet).

5. Ruinen kjent som Kongens solar på Bergenhus festning

Allerede på 1100-tallet dannet konger som Olav Kyrre og Øystein Magnusson grunnlaget for at Bergen skulle fungere som sentrum for kongedømmet. De kongelige sentrumsfunksjonene holdt til på Holmen, i dag kjent som Bergenhus festning. De eldste omtalte bygningene på kongsgården på Holmen er blant annet den første Apostelkirken og den store trehallen. I starten var kongsgården bygd opp av tre, men etter hvert ble bygningsmassen erstattet av bygninger murt opp av stein og kalk. I dag kan vi fortsatt betrakte middelalderbygningen Håkonshallen som ble reist ca. år 1260 av Håkon Håkonsson. Hallen skulle i utgangspunktet fungere som kongelig residens og festhall, men har gjennom årenes løp hatt mange ulike funksjoner. Den har blant annet rommet soldatbrakker, fungert som slaveri og vært byens kornkammer.

Objektet for denne tilstandsvurderingen, Kongens solar, må sees i forbindelse med Håkonshallens opprinnelige funksjon som kongelig residens og festhall. Solaret ble reist med forband (og således samtidig) med Håkonshallen, i rett vinkel mot nordøst. Det var for øvrig arkitekt Gerhard Fischer som lanserte tolkningen om et solar i tilknytning til Håkonshallens østvegg.

Begrepet *solar* tolkes på to måter. Solaret kan tenkes å ha noe med solskinn å gjøre. Bygningen ble da plassert slik for at store vinduer sørget for lys i bygningen. En annen tolkning er at ordet solar stammer fra det franske ordet for "alene": *seul(e)*, uttalt 'seul', 'sæl'. Dette kan sees i sammenheng med at solaret var kongens private gemakker. Etter 1500-tallet var det ikke lenger vanlig å bruke denne betegnelsen. Et senere relatert ord i forbindelse med solar er "drawing room" ("withdrawing room") (se bl.a.: www.castlesandmanorhouses.com).

Tanken om et solar på østsiden av Håkonshallen kommer trolig fra liknende tilbygg i Engelske og Franske borger fra middelalderen. Slike solar lå ofte i tilknytning til hallbygningen, plassert bak høgsetet, eller om det ikke var plass, ut til siden. Slik kunne kongen og hans nærmeste ha muligheten til å trekke seg tilbake (Fischer 1980: 126).

5.1 Arkeologiske utgravinger og restaureringer

Arkitektene Peter Blix og Gerhard Fischer har hatt en helt spesiell rolle i forbindelse med undersøkelser og tolkninger av stående bygninger og ruiner på Bergenhus festning. Det meste som finnes av dokumentasjon om ruinene kommer fra Blix sine gravninger i 1880-1893 og Fischer sine gravninger i 1929-1939 og 1945-1969 (tabell 1). Det er dessverre ikke enkelt å skille ut nøyaktig når det ble utført gravninger øst for hallen, men det meste av fotodokumentasjonen fra "Fischer-arkivet" er datert til 1947, 1952, 1962 og 1967 (vedlegg 2).

Dato:	Ansvarlig:	Aktivitet:
2009	Marcin Gladki	Fotogrammetri
1967	Gerhard Fischer	Restaureringer og oppføring av markeringer
1945-69	Gerhard Fischer	Diverse undersøkelser på Bergenhus
1944	Gerhard Fischer	Redningstiltak etter at et tysk ammunisjonsskip eksploderte utenfor festningen den 20. april 1944.
1929-39	Gerhard Fischer	Diverse undersøkelser på Bergenhus
1880-93	Peter Blix	Undersøkelser på Bergenhus, deriblant ved østsiden av Håkonshallen

Tabell 1: Skjematisk oversikt over aktivitet på Bergenhus som har innbefattet tiltak på lokaliteten øst for Håkonshallen.

5.2 De ulike bygningene

Bygningsrestene på stedet er til dels komplekse, og de stammer opprinnelig fra flere bygninger. Utenom den mest kjente bygningen - Solaret fra ca. 1260 - er det restene etter Rundellen fra ca. 1606, som i dag er mest synlig. I mellomtiden skal Firkanttårnet til Jørgen Hanssøn, også omtalt som hundetårnet, ha stått der i en kortere periode på 1500-tallet (Fischer 1980:12).

For å komplisere situasjonen ytterligere, ble det i samme område, på 1700-tallet, reist enda et bygg omtalt som Materialhuset. Det finnes ikke synlige rester etter denne bygningen i dag. Bygningen er avmerket på kart og ble revet i forbindelse med restaureringen av Håkonshallen i 1880-årene (Fischer 1980: 20).

Figur 1: Ruinene på østsiden av Håkonshallen, sett ovenfra (Foto: M. Gladki 2009).

Figur 2: Foto fra utgravningen av ruinene på østsiden av Håkonshallen, sett ovenfra (Foto: Fischer1952).

5.2.1 Bygning 1. Middelalderbygningen

Figur 3: Tenkt avtrykk etter den opprinnelige middelalderbygningen tolket som Kongens Solar. Røde felt antyder områder med bevart murverk som kan tilhøre bygningen (Foto: M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011).

Bygningen som er tolket som solar må ha blitt reist samtidig med Håkonshallen. Vertikale spor i hallen viser at bygningen hadde forband i ytterlivet i østveggen. Sporene antyder et tilbygg med 1,5-2 meter tykke murer med en bredde på omkring 9 meter. En tverrmur et par meter fra Håkonshallen har delt et forrom - kanskje et vaktrom (Fischer 1980: 126). Blix fant, ved utgravningene i 1880-1896, rester etter murverk som kan være bygningens avgrensning mot øst. Blix antyder at dette er restene etter den andre bygningen (bygning 2), som ble reist etter at Solaret ble revet, men at Solaret kan ha hatt samme utstrekning (Fischer 1939: 248). Fischer fant igjen restene av dette murverket ved utgravningene i 1947. Fischer mener

- som Blix - at dette er restene etter en vegg som kan ha vært østre avgrensning av Solaret og/eller det påfølgende Firkanttårnet (figur 3 og 4). Utspringet kan således ha vært ca. 13 meter langt (Fischer 1954: 22).

Fischer foretok restaurering av murverket på lokaliteten mot slutten av 1960-årene. Det ble da lagt vekt på å markere en mulig utstrekning av Solaret. Det ble da tatt utgangspunkt i den østre avgrensningen. Nordveggen er tilpasset såret i veggen på hallen, men det ble ikke tatt hensyn til at verken Blix eller Fischer skal ha funnet rester etter en nordlig vegg som harmonerer med sporene i veggen på hallen. Murrestene som ble funnet, ligger lenger nord, og flukter med nordgavlen til hallen. Ved den sørlige veggen er det derimot tatt utgangspunkt i kalkspor på berget, som i hovedsak Blix påviste. Disse passer imidlertid ikke med det sørlige såret i veggen på hallen.

5.2.2 Bygning 2. Firkanttårnet

Figur 4: Tenkt avtrykk etter Firkanttårnet. Røde felt antyder områder med murverk som kan tilhøre bygningen (Foto: M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011).

Firkanttårnet ble reist av Jørgen Hanssøn ca. 1520. Denne bygningen er både omtalt som en kvadratisk konstruksjon og som et rundt tårn (Wahl 1928: 132). Benevnelsen hundetårn har paralleller til blant annet Hammershus, der hundetårnet fungerte som fangehull, der fangene ble plassert før de skulle henrettes (www.hammershus.dk).

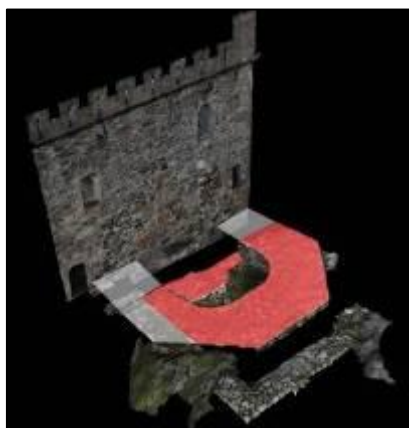
Fischer omtaler bygningen på denne måten:

"I en mellomperiode ser det ut til å ha vært et firkantutbygg med samme østmur som det eldste, men med sydturen rykket litt ut så den bare kom en halv meter fra døren til mellometasjen i Hallen, og med nordmuren ute i flukt med hallhjørnet." (Fischer 1954:22).

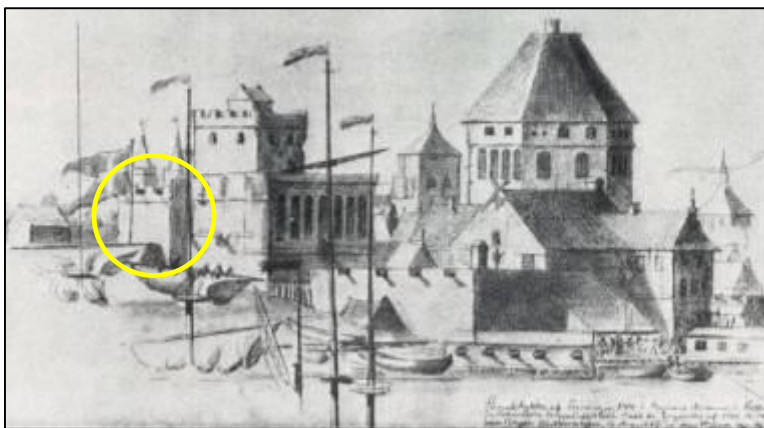
Med denne tolkningen indikerer Fischer at restene, påvist etter nordveggen og sørveggen, stammer fra Firkanttårnet som ble reist etter at middelalderbygningen ble revet. Firkanttårnet skal ikke ha stått lenge, og ble erstattet av en tredje bygning, den såkalte Rundellen.

5.2.3 Bygning 3. Rundellen

Tårnet ble trolig reist like etter 1606, og ble revet igjen rundt 1700. Hensikten med Rundellen var å flankere hallens østre side. Bygningen var forsynt med 6 lette kanoner (Wahl 1928: 132). På tegningen av Bergenhus fra 1665 av Van de Velde, kan man se Rundellen på østsiden av Håkonshallen (figur 6).

Figur 5: Tenkt avtrykk etter Rundellen. Røde felt antyder områder med murverk som har tilhørt bygningen (Foto: M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011).

Figur 6: Van de Veldes tegning av Bergenhus 1665, sett fra vest. Ved østsiden av hallen er Rundellen tegnet inn (markert med gul sirkel). Legg også merke til den spesielle gjengivningen av Rosenkrantzstårnet.

På murkronen i søndre vegg av Rundellen kan man tydelig se rester av sørveggen til Firkanttårnet (figur 47, s. 32), der veggen er dobbel fra underste murskift. Innerlivet viser derimot spor etter den opprinnelige muren som binder inn i hallen. Dette viser at det i rundellens sørmur antagelig er integrert rester etter både Solaret og Firkanttårnet, og at muren således har hatt delvis forband i hallens vegg. Nordre vegg har antagelig vært murt inntil hallveggen, men ikke vært i forband. Tverrmuren har ikke på eksisterende nivå vært murt i forband med Rundellens nordre og søndre vegg (Fischer 1939: 228).

5.3 Funnmaterialet

Av det arkeologiske materialet er det stående murverk og dokumentasjonen av tidligere utgravde murer som utgjør det vesentlige kildematerialet om anlegget. Funn av gjenstander fra utgravningene er begrenset, da valget av utgravningsteknikk ikke var fordelaktig med

tanke på å finne gjenstandsmateriale. Gravingene ble stort sett utført med spade og grafse, så en god del informasjon, både i form av strukturer i jordsmonnet og gjenstandsfunn gikk tapt i løpet av utgravingen (Hommedal 1990: 182)

5.4 Murverket

De bevarte murene i ruinen er fra 1 - 3m brede. Deler av murverket er bygget som kistemurer der murkjernen er fylt med stein og kalkmørtel. Murskiftene er ujevne, men enkelte murer er så lave at de kun består av 1-3 skift. Murverket skiller seg fra murverket i Håkonshallen, noe som underbygger at det opprinnelige middelalderbygget er fjernet, til fordel for det senere Firkanttårnet og Rundellen.

5.5 Fundamentering

Ruinene skal ifølge Peter Blix delvis stå på fjellgrunn og dels på fast leirgrunn (Fischer 1939: 228). Dette er tydelig i dag, da fjellgrunnen er fremme i dagen.

Figur 7: De gule markeringene viser i grove trekk fjellgrunn i dagen (Foto: M. Gladki, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

5.6 Tidligere konservering og dokumentasjon

Lite tyder på at det ble utført noen form for konservering på murene i forbindelse med Peter Blix sine utgravninger på slutten av 1800-tallet. Etter utgravningene ble ruinene mest sannsynlig dekket til igjen. Et foto fra 1930-årene (figur 64, s. 42) viser at østsiden av hallen er planert ut på et nivå høyere enn ruinene, slik at de ikke er synlige.

Det som er gjort av konservering / markering av ruinene på østsiden av hallen ble utført av Fischer etter utgravningene i 1945-69. Fischer skriver i arbeidsplanen for sommeren 1966: "*Fortsatt konservering av murene øst for Hallen*". Senere står det i referatet fra møte i Bergenhuskomiteen i 1967: "*Det pågår nå markering av ruinene ved Hallens nordøstre hjørne*" (Dokumenter funnet i Fischer-arkivet, se vedlegg 5). Det finnes også skisser for hvordan Fischer så for seg tilretteleggingen av terrenget øst for Håkonshallen. Skissene er merket som: "*Bergenhus. Skjema av terreng øst for hallen*" (vedlegg 3). Det finnes to utgaver fra 12.6.1962. På den ene er det skissert inn noe mer av den sørlige markeringen av Solaret. På utgavene fra 20.9.1962 og 31.7.1967 er alle markeringene av Solaret tegnet inn. Skissene viser også at Fischer vurderte å føre markeringen av nordveggen helt inn til sporene i veggen på Håkonshallen, dette ble ikke gjennomført i praksis.

6. Tilstandsvurdering - murverket

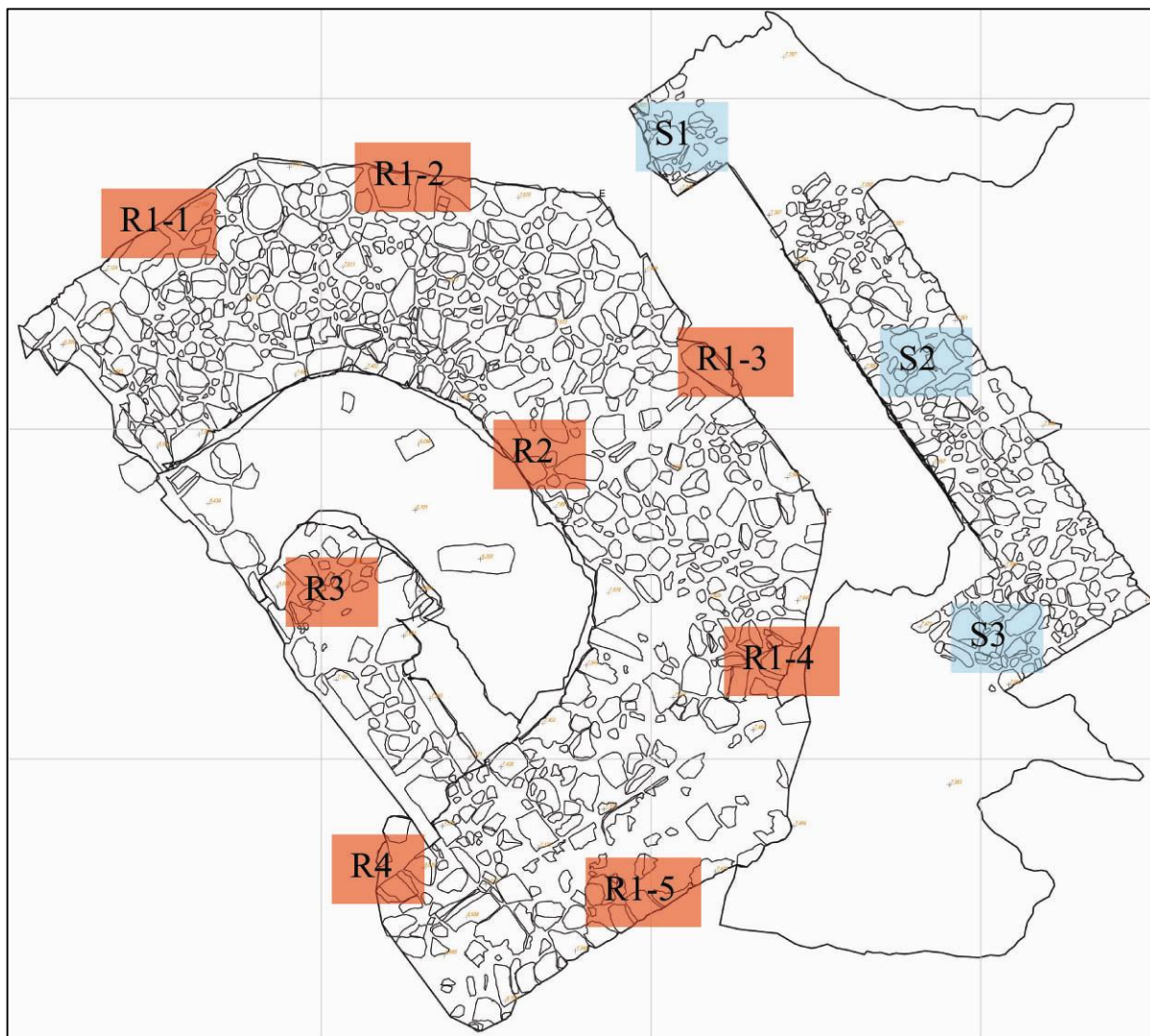
Nedenfor følger en gjennomgang av definerte murparti. For å kunne beskrive tilstand og skadebilde på en sammenliknbar måte, er omfang av skadebilde i murverket definert på en skala fra 0 til 3 (tabell 2). Skadebilde 0 definerer ubetydelige skader mens murverk med skadebilde 3 er i en kritisk tilstand, hvor øyeblikkelige og omfattende tiltak må settes i verk for å hindre at kulturminnet skal gå tapt.

Skadebilde	Tiltaksnivå
0 - Ingen skader	Observasjon, kontroll, rutinemessig skjøtsel og vedlikehold.
1 - Små skader	Vedlikehold og regelmessig reparasjon av småskader.
2 - Middels store skader	Avgrensede konserveringstiltak utføres for å få ruinen opp på ordinært vedlikeholdsnivå.
3 - Svært store skader	Omfattende konserveringsprogram for å redde ruinen fra full ødeleggelse.

Tabell 2. Tabellen er hentet fra Riksantikvarens Håndbok i Konservering av Ruiner fra Middelalder (Hygen 2003).

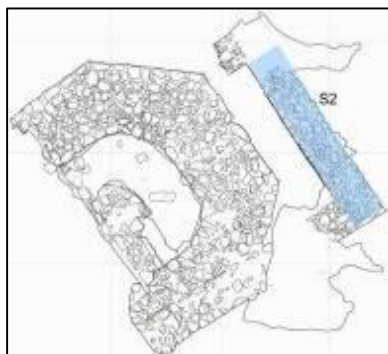
6.1 Murene

Murene i ruinen varierer fra 1,6 - 3,6 m i tykkelse. Fischers murmarkering av Solaret er ca. 1,6 m tykke (S1-S3 på figur 8), mens murrestene etter rundellen er ca. 3 - 3,6 m tykke (R1-R4 på figur 8). Murene er bevart i ca. 10 - 100 cm høyde og oppført som kistemur. Murmarkeringene etter Solaret består av mye brosteinslignende steiner. I Rundellen er det hovedsakelig brukt bruddstein. I de tilfeller der det er brukt pinning i fugene, er det benyttet flate steiner, som oftest plassert horisontalt. I gjennomgangen av murene blir benevnelsene S1-S3 brukt i forbindelse med markeringen av solartolkningen, mens R1-R4 blir brukt i forhold til Rundellen. Firkanttårnet har ikke fått egne benevnelser da mulige rester etter dette går igjen i benevnelsene etter Solaret og Rundellen.

Figur 8: S1 - S3 markerer murverk som hver for seg blir omtalt med både innerliv og ytterliv. Murverkene markert som R1 - R4 representerer de respektive murlivene. Denne løsningen er valgt for å lettere kunne omtale innerlivet R2 i sin helhet (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011).

6.1.1 Østre mur S2 - skadeomfang: 2

På bakgrunn av rester etter murverk, er S2 rekonstruert som en markering av den østlige veggen. Tykkelsen på murverket er 1,7 m. Innerlivet har varierende høyde fra 30 - 60 cm, og lengde på 7,5 m. Ytterlivet er ca. 10 cm høyt, og har lengde på 8 m. På grunn av at terrenget faller mot vest, har innerlivet en høyere profil enn ytterlivet. Dette gjør at ytterlivet utgjør ca. 1,6 m², mens innerlivet utgjør ca. 3 m².

Figur 9: Ruinen med markering av S2 i blå farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Figur 10: Foto som viser rester etter murverk, som kan stamme fra østveggen av Solaret, alternativt fra Firkantbygningen (Foto: Fischer 1947, mot SØ).

Innerlivet består av 2-3 murskift, mens ytterlivet kun består av en enkelt steinrekke. Restene av det opprinnelige murverket består av bruddstein liggende på flasken, mens store deler av dagens synlige murverk er Fischers markering bestående av heller og brostein. Markeringen

er reist rundt området med opprinnelig murverk, som ble avdekt i 1947 (figur 11 og vedlegg 4). Selve markeringen ble oppført i 1967 (vedlegg 3 og 5).

Fugene består av sement, som i stor grad er forvitret og stedvis har fått en sandaktig konsistens. Sementen i murkronen er oppsprukket, slik at fuger og steiner er løse. På murkronen (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen) er det vegetasjon i form av mose og gress, spesielt i nordlig og sørlig ende. Fra bakken langs innerlivet vokser det gress og busker (noe av dette er fjernet i forbindelse med tilstandsvurderingen).

Figur 11: Foto av innerlivet i S2. Den røde sirkelen markerer område med antatt opprinnelig murverk, som avbildet på figur 10 (Foto: Byantikvaren 2011, mot NØ).

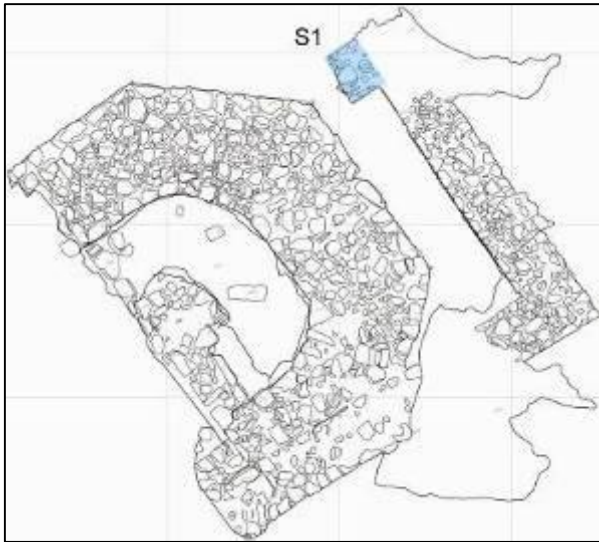

Figur 12: Foto av ytterlivet i S2 (Foto: Byantikvaren 2011, mot SV).

Figur 13: Foto av murkronen på S2. Betongen er sprukket opp og trekker vann (Foto: Byantikvaren 2011, mot SØ)

6.1.2 Vestre mur S1 - skadeomfang: 2

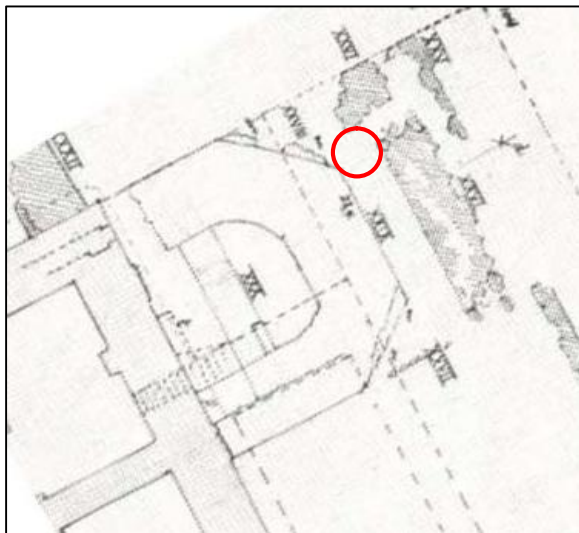

Figur 14: Ruinen med markering av S1 i blå farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

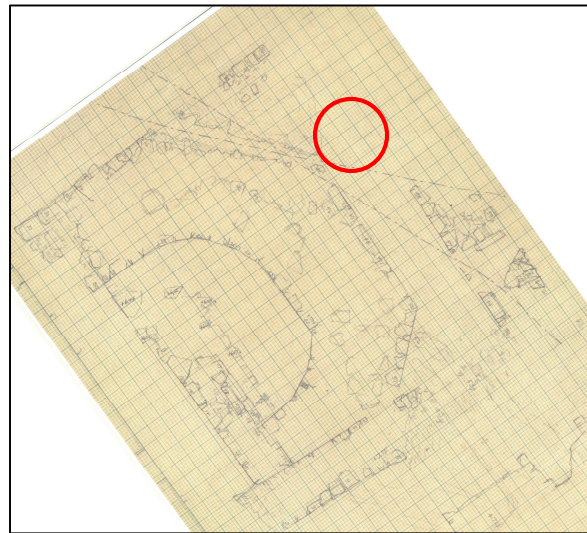
S1 er en markering oppført av Fischer. Innerlivet er ca. 35 cm høyt og 90 cm langt. Dybden på muren er ca. 1,5 m. Muren ligger på fjellgrunn. Ytterlivet består av noen få steiner murt på fjellgrunn.

Murlivene består av brosteinslignende steiner som er murt delvis på berg og skiferheller. Fugene består av sement og er delvis forvitret. Murkronen er oppsprukket og bærer preg av løse steiner og vegetasjon i form av gress og mose (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen). Enkelte steiner har løsnet og er forsvunnet.

Tegninger og dokumentasjon fra utgravningene til Blix og Fischer gir ingen indikasjon på at det ble påvist murverk på dette stedet (figur 15 og 16, samt vedlegg 3 og 4). Det er altså ikke dokumentert rester etter opprinnelig middelaldermurverk i S1.

Figur 15: Tegningene av murrester funnet av Blix. Den røde sirkelen er plassert der markeringen av nordmuren (S1) ligger (Blix 1880-93)

Figur 16: Tegningene av murrester funnet av Fischer. Den røde sirkelen er plassert der markeringen av nordmuren (S1) ligger (Fischer 1947)

Figur 17: Foto fra innerlivet i S1, viser at muren er ført opp av brosteinslignende steiner på en skiferhelle (Foto: Byantikvaren 2011, mot NV).

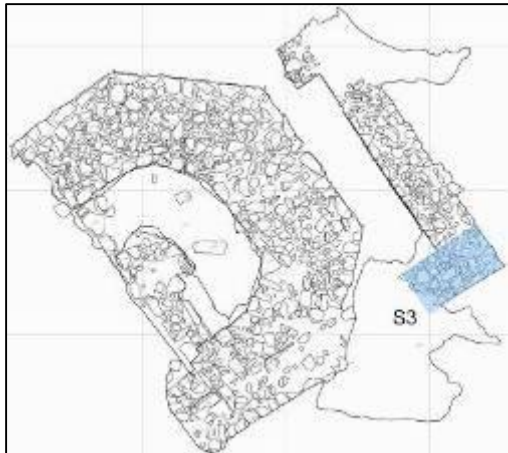
Figur 18: Foto fra ytterlivet viser at muren S1 er ført opp av brosteinslignende steiner (Foto: Byantikvaren 2011, mot SØ).

Figur 19: Foto av murkronen på S1 (Foto: Byantikvaren 2011, mot SV)

6.1.3 Sørlike mur S3 - skadeomfang: 2

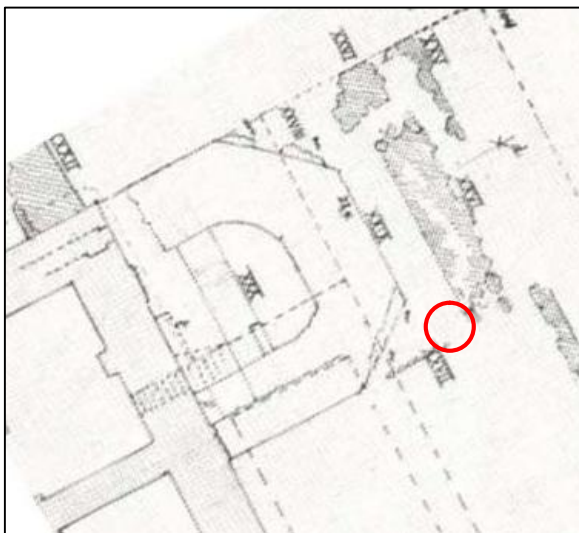

Figur 20: Ruinen med markering av S3 i blå farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

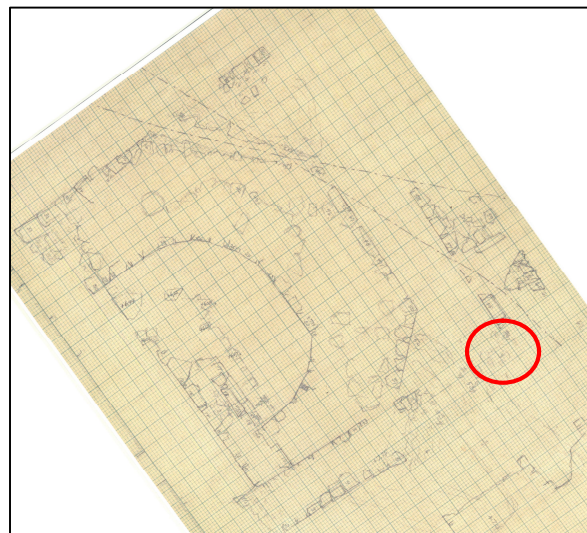
Innerlivet til den sørlige muren er 1,6 m langt og fra 15 - 30 cm høyt. Ytterlivet er 2,3 m langt, og 15 - 30 cm høyt. Dybden på muren er ca. 1,7 m. Muren er lagt rett på fjellgrunn.

De nederste steinene i både innerlivet og ytterlivet er brosteinslignende og festet til fjellet med sement. Sementfugene er delvis porøse og oppsprukket. Det er vegetasjon i form av mose og gress på murverket og i murkronen (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinene). Enkelte steiner er løse og noen er forsvunnet.

Verken tegninger eller dokumentasjon fra utgravningen tyder på at det har vært påvist murverk på dette stedet (Figur 21 og 22, samt vedlegg 3 og 4), Blix påviste imidlertid kalkspor på berget XXVII (figur 21). Muren som i dag markerer sørveggen av Solaret ble ført opp i 1967. Det er ikke dokumentert rester etter opprinnelig middelaldermurverk fra denne muren i Fischer eller Blix sine undersøkelser.

Figur 21: Tegningene av murrester funnet av Blix. Den røde sirkelen er plassert der markeringen av sørmuren ligger. Sørvest for sirkelen ligger området der Blix påviste kalksporene XXVII på berget (Blix 1880-93)

Figur 22: Tegningene av murrester funnet av Fischer. Den røde sirkelen er plassert der markeringen av sørmuren ligger (Fischer 1947)

Figur 23: Foto fra innerlivet i S3. De brosteinslignende steinene er murt rett på fjellgrunn med sement (Foto: Byantikvaren 2011, mot SØ).

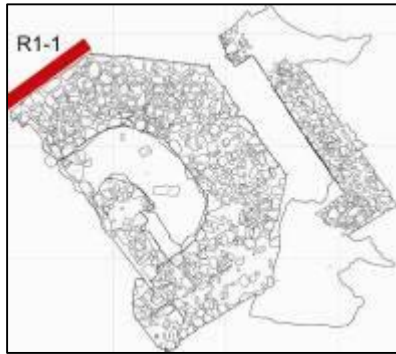
Figur 24: Foto fra ytterlivet i S3. De brosteinslignende steinene er murt rett på fjellgrunn med sement (Foto: Byantikvaren 2011, mot NV).

Figur 25: Foto fra murkronen på S3 (Foto: Byantikvaren 2011, mot SV).

6.1.4 Mur R1-1 - ytterliv nordvest - skadeomfang: 1

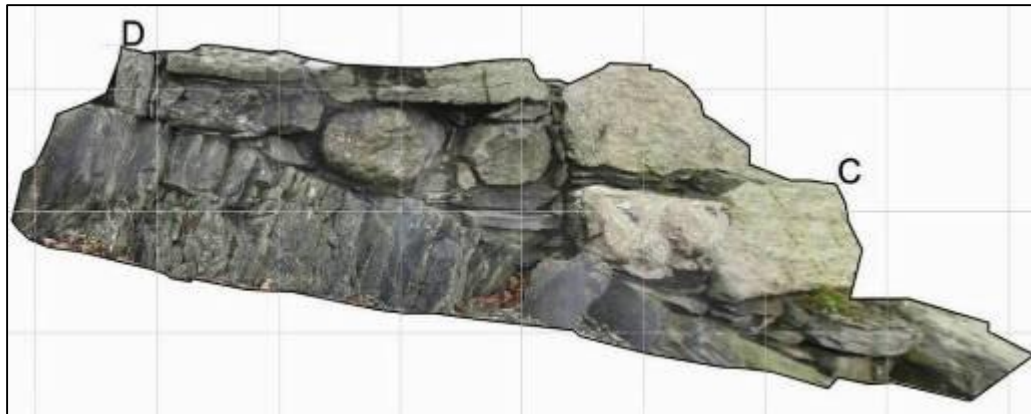

Figur 26: Ruinen med markering av ytterlivet R1-1 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

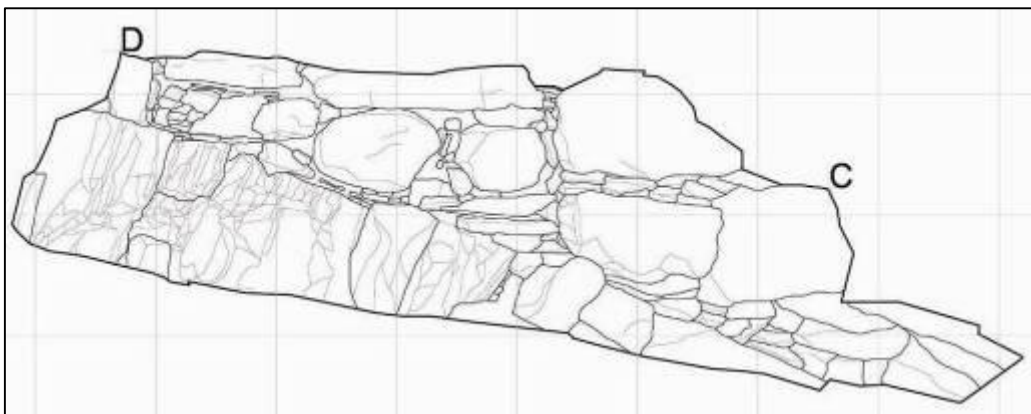
Det ytre murlivet (R1) av rundellen består av fem kanter. Hver kant har fått egen benevnelse. Innerlivet består av en oval vegg uten kanter, og er tildelt en benevnelse. Muren er lagt direkte på berget, som skråner oppover mot nordøst. Høyden på muren er fra 0,25 - 1 m. Lengden på denne delen er 4,4 m.

Murverket i ytterlivet består av stein av ulik størrelse og med delvis utpinnede fuger, der pinningen ligger både horisontalt og vertikalt. Murverket er oppført rett på berg.

Fugene består trolig av sement, mens murkronene er avsluttet med sement. Murverket fremstår som solid, men murkronen er oppsprukket (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinens). Det er noe vegetasjon i form av mose og gress.

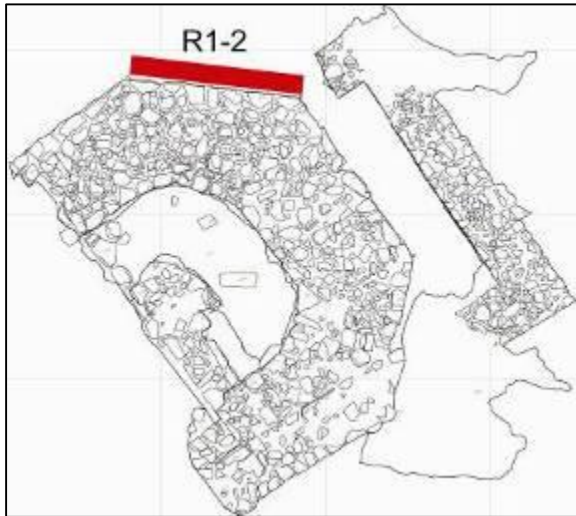

Figur 27: Foto av ytterlivet R1-1 (Illustrasjon av M. Gladki 2009, mot SØ).

Figur 28: Fotogrametri av ytterlivet R1-1 (Illustrasjon av M. Gladki 2009, mot SØ).

6.1.5 R1-2 - ytterliv nord - skadeomfang: 1

Figur 29: Ruinen med markering av ytterlivet R1-2 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Muren er oppført direkte på berg. Murverket består av et skift som utgjør ca. 25 cm.

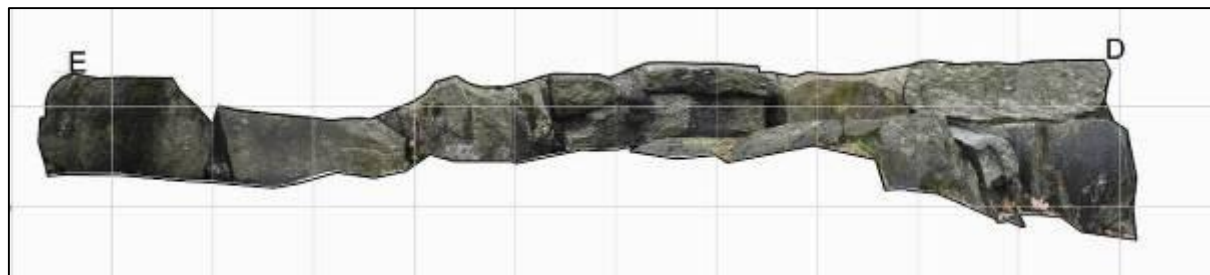
Lengden på muren er ca. 5,10 m. Dybden på muren er 3,15 m.

Muren utgjør et murskift, der bruddsteinen er noe tilhugget. Det er ikke pinningsstein i murverket, og det er også minimalt med bindemiddel i fugene. I kronen er det sement som er oppsprukket og delvis løs (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen).

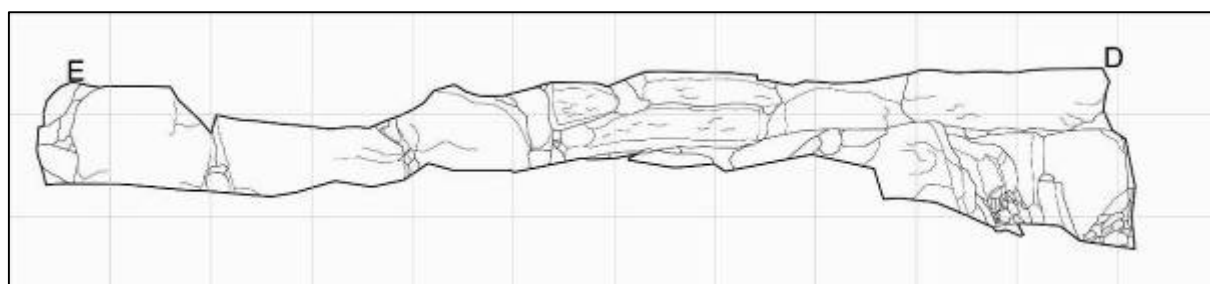
Deler av ytterlivet må ha blitt rekonstruert etter utgravningene i 1947, ettersom østmuren var ødelagt av en grøft som gikk igjennom området (Figur 30, 31 og 32). Det er noe vegetasjon i form av mose og gress i murverket. Se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen.

Figur 30 (over til venstre), 31 (over) og 32 (nede til venstre): Foto av Rundellen som viser at R1-2 er delvis ødelagt av en grøft (Foto: Fischer henholdsvis 1952, 1947 og 1947).

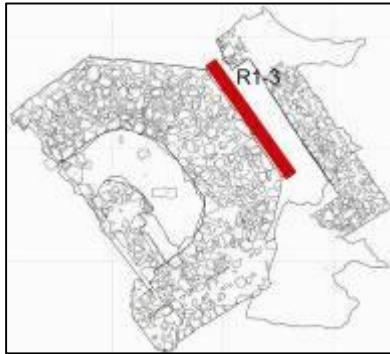

Figur 33: Foto av ytterlivet R1-2 (Illustrasjon M. Gladki 2009, mot S).

Figur 34: Fotogrametri av ytterlivet R1-2 (Illustrasjon M. Gladki 2009, mot S).

6.1.6 Mur R1-3 - ytterliv nordøst - skadeomfang: 1

Figur 35: Ruinen med markering av ytterlivet R1-3 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

I dag er det hovedsakelig to murskift som er synelig over bakkenivå. Muren er ca. 25 cm høy. Lengden på muren er ca. 6,50 m, og høyden strekker seg opp til 75 cm. Dybden på denne delen av muren er 3,5 m.

Muren utgjør en rekke bruddstein som er plassert med langsiden ut. Det er ikke pinningsstein i murverket. Det er heller ikke fuger eller bindemiddel, bortsett fra i murkronen, der det trolig er benyttet sement (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinene). Murkronen er oppsprukket. Det vokser gress og mose mellom steinene og på murkronen.

Fotodokumentasjon fra utgravingene av ruinene viser at R1-3 består av tre murskift, der det nederste ligger under dagens bakkenivå (figur 36-38).

Figur 36-38:

Foto oppe til venstre viser R1-3 fotografert i 1947. Her er bare det øverste murskiftet synlig (Foto: Fischer 1947).

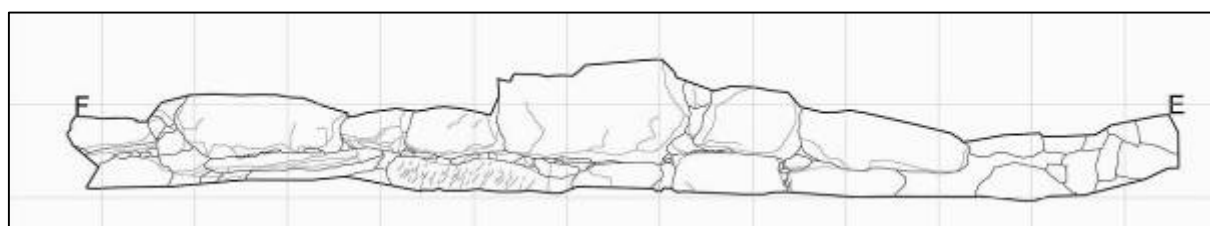
Foto oppe til høyre og nede til venstre viser at muren består av tre skift. Fotografert fra henholdsvis sør og nord (Foto: Fischer 1962).

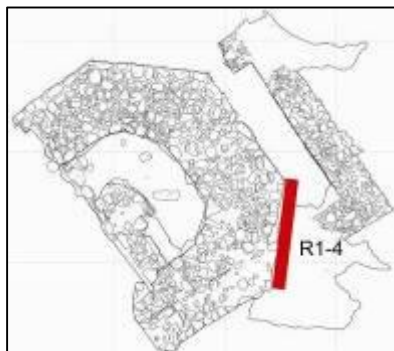

Figur 39: Foto av ytterlivet R1-3 (Illustrasjon av M. Gladki 2009, mot SV).

Figur 40: Fotogrametri av ytterlivet R1-3 (Illustrasjon av M. Gladki 2009, mot SV).

6.1.7 Mur R1-4 - ytterliv sørøst - skadeomfang: 1

Figur 41: Ruinen med markering av ytterlivet R1-4 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Murverket består av to murskift lengst mot nord, mens resten av muren utgjør et skift som er reist rett på berget. Murverket har en høyde på ca. 30 - 58 cm. Lengden på muren er ca. 3 m. Dybden på denne delen av muren er 3,5 m.

Muren består av stein, som hovedsakelig er plassert liggende på flasken. Det forekommer ikke pinningsstein i murverket. Det er heller ikke fuger eller bindemiddel, bortsett fra i kronen, der det trolig er bruk sement (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinene). Murkronen er sprukket opp. Det vokser gress og mose mellom steinene og på murkronen.

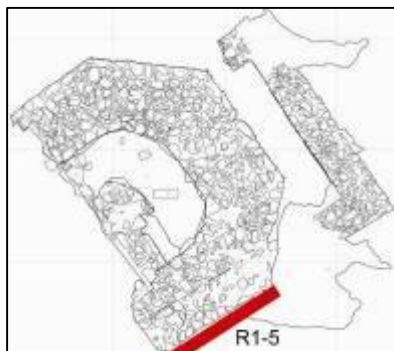
Foto 42: Bildet viser hvordan R1-4 så ut under utgravningen i 1952 (Foto: Fischer 1952, mot NV)

Figur 43: Foto av sørøstre ytterliv R1-4 (Foto: Byantikvaren 2011, mot NV).

6.1.8 Mur R1-5 - ytterliv sør - skadeomfang: 1

Figur 44: Ruinen med markering av ytterlivet R1-5 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Denne delen av murverket består i grove trekk av tre murskift. Den østligste delen ligger rett på berget som stiger oppover mot øst. Murverket har en høyde på ca. 70 cm. Lengden på muren er ca. 6 m. Dybden på denne delen av muren er 3,5 m.

Steinen er plassert liggende på flasken. Det er ikke pinningsstein i murverket. Fugene består av sement. Ytterlivet er noe utsatt for algevekst, mens det vokser gress og mose på murkronen (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen). Murkronen er oppsprukket. Det finnes rester etter kalk med skjell som magring i murkronen.

Figur 45: Foto fra utgravningene i 1962. Bildet viser et murverket R1-5 nesten ikke har igjen mørtel i fugene (Foto: Fischer 1962, mot N).

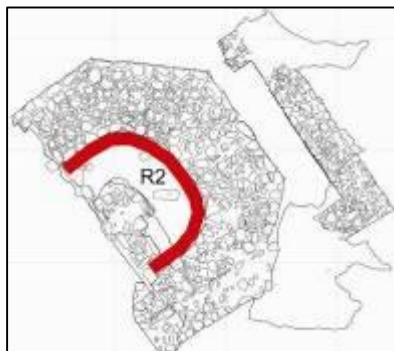

Figur 46: Foto av ytterlivet R1-5 (Foto: Byantikvaren 2011, mot N).

Figur 47: Foto fra utgravingene i 1952 viser tydelig at den sørligste halvdelen av muren er en selvstendig kistemur, og at den nordlige delen av muren er murt inntil sørdelen (Fischer 1952).

6.1.9 Mur R2 - innerliv - skadeomfang: 1

Figur 48: Ruinen med markering av ytterlivet R2 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Murverket har en høyde på ca. 100 cm. Lengden på muren er ca. 6 m. Dybden på denne delen av muren er 3,5 m.

Muren består hovedsakelig av fire skift. Murverket er grovt og fremstår som noe rotete, men har visse likheter med gotisk murverk. Muren består av delvis tilslått bruddstein med noenlunde lik størrelse. Muren er bygget opp med de fleste steinene liggende på flasken. Det er stedvis pinningsstein i fugene i murverket. Fugene består av sement og er i dårlig stand. Stedvis er det rester av kalk på steiner i murlivet.

Murkronen er oppsprukket (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen).

Murverket er utsatt for begroing og det er noe vegetasjon mellom steinene.

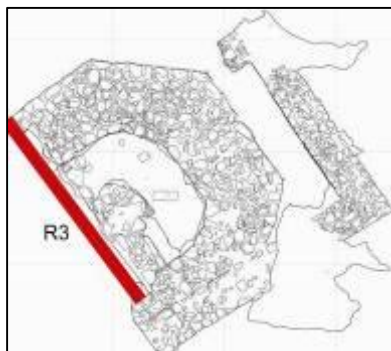
Figur 49: Utsnitt av foto fra 1962 som viser innerlivet R2 (Foto: Fischer 1962, mot N).

Figur 50: Foto av innerlivet R2 (Illustrasjon av M. Gladki 2009).

6.1.10 Mur R3 - ytterliv - skadeomfang: 1

Figur 51: Ruinen med markering av ytterlivet R3 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvar en)

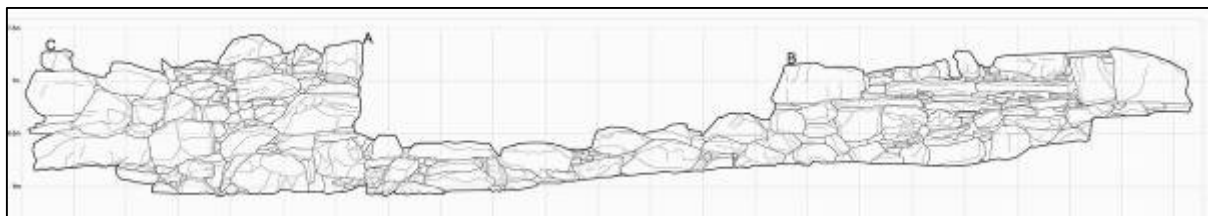
Murverket har en høyde på ca. 100 cm. Lengden på muren er ca. 10 m. Dybden på denne delen av muren er fra 1,5 - 2,5 m.

Murverket er mye likt sørveggen. Fugene er av sement og er av generelt bra kvalitet. Murkronene er uryddige og består delvis av løse steiner (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen).

Nordvestlige del av murlivet utgjør en avbrutt murvange (R1-1/R2). Murvangen er preget av utrasing.

Figur 52: Foto av ytterlivet R3 (Illustrasjon av M. Gladki, mot NØ).

Figur 53: Fotogrametri av ytterlivet R3 (Illustrasjon av M. Gladki, mot NØ).

6.1.11 Mur R3 - innerliv - skadeomfang: 1

Figur 54: Ruinen med markering av innerlivet R3 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Murverket har en samlet høyde på ca. 125 cm. Murverket består av avsatser på henholdsvis 45 cm, 35 cm og 45 cm. Lengden på muren er ca. 4 m. Dybden på denne delen av muren er fra 1,5 - 2,5 m.

Murverket er preget av løse steiner og oppsprukne fuger.

Fugene består av sement. Muren fremstår som nokså tilfeldig oppmurt, uten bruk av pinningsstein. Muren er preget av begroing i form av mose og gress. Murkronen er udefinert og preget av løse steiner og begroing (se vedlegg 8 for ortofoto av ruinen).

Figur 55: Foto 1967 (Fischer 1967, mot S).

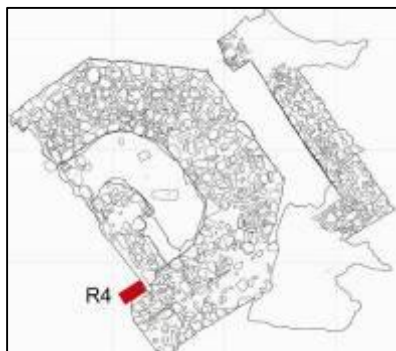

Figur 56: Foto 1967 (Fischer 1967, mot SV).

Figur 57: Foto av innerlivet R3 (Illustrasjon av M. Gladki, mot SV)

6.1.12 Mur R4 - innerliv - skadeomfang: 1

Figur 58: Ruinen med markering av ytterlivet R4 i rød farge (Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011)

Murverket har en høyde på ca. 50 cm. Lengden på muren er ca. 1,5 m. Dybden på muren er ca. 3 m.

Muren står delvis i forband med Håkonshallen og er derfor fra samme tid som hallen. Steinene østover i murverket virker mer tilfeldig plassert, og er muligens reist av Fischer som en markering av sørveggen til bygningen tolket som solar.

Det er lite vegetasjon i området, men det samler seg mye løv som på sikt fører til kompostering og begroing. Området er også fuktig pga avrenning fra takrennene på Håkonshallen. Vannet har høyt innhold av kopper som avsetter farge på steinene.

Figur 59: Foto fra 1962 som viser at muren da hadde tre skift. Det øvre skiftet mangler i dag. Ellers ser steinene ut til å samsvare med dagens situasjon (Foto: Fischer 1962, mot SØ).

Figur 60: Foto av innerlivet R4 (Illustrasjon av M. Gladki 2009, mot SØ).

7. Teknisk tilstand

7.1 Adkomst til ruinene

Det er adkomst til ruinene gjennom festningsanlegget ved hovedporten lengst sør, eller ved porten i nord. Innenfor festningsmurene ligger ruinene fritt tilgjengelig ved østveggen av Håkonshallen.

Figur 61: Ortofoto av Bergenhus festning. Rød heltrukket linje med piler viser mulige adkomster til ruinene. De blå stiplete sirklene markerer porter i ringmuren til festningen (Ortofoto Bergen kommune 2009).

7.2 Toppdekket

Innenfor - og rundt - ruinene består toppdekket av begrodd jordgrunn og berg. I passasjen innerst ved Håkonshallen, er det grusdekke. På bakgrunn av fotodokumentasjon fra utgravingene til Fischer, er det grunn til å anta at toppdekket stort sett består av påførte masser.

7.3 Bruk av ruinene

Ruinene er en integrert del av formidlingen av Bergenhus. De inngår i organiserte omvisninger, samt som mer eller mindre tilfeldige mål for festningens besøkende. Da ruinene er lave og ligger tilgjengelig for besøkende uten guide, er de spesielt utsatt for slitasje gjennom tråkk og klatring på murene.

8. Konklusjoner og forslag til konserveringstiltak

På bakgrunn av registrert tilstand av murverket og en helhetlig vurdering av kulturminnet, gis følgende anbefalinger om tiltak.

8.1 Sikring og konserveringstiltak

Med tanke på sikring og konserveringstiltak, bør det skilles mellom tre historiske kontekster: restene etter Rundellen, Firkanttårnet og restene/markeringen av tolkningen Kongens solar.

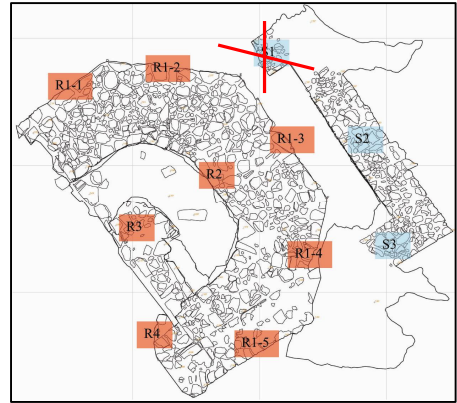
8.1.1 Tolkningen Kongens solar

Dokumentert middelaldermurverk i markeringen av Kongens solar er i beste fall marginalt. Fischers markering av Solaret er ført opp i 1966/67, basert på mulige murrester av en østvegg og en antatt sørvegg basert på kalkspor på berget. Tilstanden til markeringene er i dag dårlig, de er i ferd med å gro ned og fugene går i oppløsning. Et sentralt element med tanke på sikring og konserveringstiltak på ruinen, er hva som bør gjøres med markeringene. Som nevnt i det foregående kan det stilles spørsmål ved påliteligheten av tolkningen disse er basert på.

Alternativ 1: Fokus på den opprinnelige middelalderbygningen tolket som Kongens solar - en videreføring av dagens fremstilling av ruinene på østsiden av Håkonshallen. Dette innebærer å konservere Fischers markering - inkludert den opprinnelige resten av murverk i østveggen (S2) - ved å feste løse steiner og skifte ut ødelagte fuger. Således blir solartolkningen og materialiseringen av den bevart. Denne løsningen bør imidlertid innbefatte endring av dagens skilting og formidling av ruinene. Det bør komme klart frem at lokaliteten består av flere ruiner og at restene etter Kongens solar er en tolket rekonstruksjon, basert på et marginalt omfang av opprinnelig murverk.

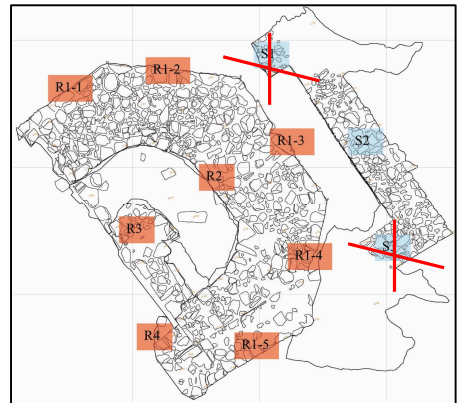
Alternativ 2 (figur 62): Tydeliggjøre at murene tolket som Kongens solar alternativt kan være deler av det senere Firkanttårnet- en justert fremstilling av ruinene. Denne løsningen består i å konservere markeringen av østmuren (S2) og sørmuren (S3). Dette kan forsvares med at det faktisk er funnet rester etter murverk i S2, og at Blix skal ha funnet kalkspor på berget i nærheten av S3. S3 passer da også med den sørligste halvdelen av sørmuren til Rundellen.

Ved å fjerne S1, som ikke er basert på påvist murverk, står det igjen en markering av sørlige og østlige del av Firkanttårnet (Figur 62). Det bør da formidles at S2, slik den er markert i dag både kan representere østveggen til Solaret og/eller østveggen til Firkanttårnet.

Figur 62: Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011.

Alternativ 3 (figur 63): Konservere markeringen av østmuren (S2). Det er på det rene at det er det påviste rester etter murverk, og dette danner grunnlaget for tolkningen av Firkanttårnet og Solarets østlige avgrensning. S1 fjernes, da det ikke er hensiktsmessig å konservere en markering som ikke er basert på reelle funn av murverk. S3 fjernes også da denne markeringen ikke er basert på reelle funn av murverk, men kun kalkspor på berget. Dette gjør ruinen mer autentisk og det blir enklere å formidle at restene kan stamme fra østveggen til enten Solaret eller Firkanttårnet.

Figur 63: Illustrasjon av M. Gladki 2009, tilrettelagt av Byantikvaren 2011.

Anbefaling: alternativ 1 anses som å være den minst problematiske løsningen, da dette ikke medfører endring av dagens uttrykk. Dette alternativet medfører heller ikke sensurering av konserveringshistorien til ruinen. Samtidig stiller denne løsningen høyere krav til formidlingen av ruinen, som bør forklare hvorfor ruinen/markeringen ser ut som den gjør i dag.

En mer radikal løsning er alternativ 2, som tar sikte på å beholde mesteparten av markeringen samtidig som den - ved å fjerne S1 - gir et mer riktig inntrykk av hva som faktisk er dokumentert av opprinnelig murverk og kalkspor. Den gjenværende delen av markeringen vil på denne måten gi et mer forståelig inntrykk av sammenhengene mellom de ulike murverkene.

8.1.2 Rundellen

I murverket etter Rundellen bør det først og fremst fjernes vegetasjon for å forhindre videre begroing. Slik murkronen fremstår i dag forhindrer den ikke at vann trekker inn i murverket. Murlivene og murkronen bør utbedres for å redusere inntrenging av vann og at steiner løsner og forsvinner. En kan vurdere å åpne opp fuger ved bakkenivå, slik at fuktighet i murverket får utløp.

8.2 Bygningsmessige tiltak

Bygningsmessige tiltak, som har innvirkning på ruinen, gjelder Håkonshallen. Det bør finnes en løsning på å lede bort regnvann fra takrennene på Håkonshallen over ruinen. I dag renner vannet rett ned på ruinene. Vannet sliter på murverket og farger det grønt pga det høye innholdet av kobber fra taket på hallen. Et foto fra 1930-årene viser at hallen den gang hadde en løsning for å lede bort vannet fra den nordligste spylereennen (Figur 64). Slik situasjonen er i dag, bør det vurderes å lede bort vannet fra de to nordligste spylereennene.

Figur 64: Foto fra østsiden av Håkonshallen fra 1930-39 som viser en løsning på å lede vekk takrennevann fra den nordligste spylereennen (Billedsamlingen, UiB).

8.3 Formidling

Lokaliteten på østsiden av Håkonshallen stiller høye krav til formidling. Slik ruinen fremstilles i dag, er det bare den opprinnelige middelalderbygningen - tolket som Kongens solar som blir presentert. Dette er misvisende fordi ruinene på lokaliteten hovedsakelig er rester etter senere bygninger (Firkanttårnet fra 1500-tallet og Rundellen fra 1600-tallet). Sporene i veggen på hallen kan formidles som bevis på at det ble reist en bygning på stedet samtidig med hallen, men at vi ikke vet med sikkerhet funksjon denne bygningen har hatt.

Figur 65: Dagens formidling av ruinene er et enkelt skilt plassert foran restene etter Rundellen (Foto: Byantikvaren 2011)

Fischers tolkning av bygningen som Kongens solar er etter vår mening

diskutabel av flere årsaker. For det første er det aldri dokumentert tilstrekkelig med murverk som kan fortelle noe sikkert om hvordan denne bygningen så ut. Fischers tolkning kan sies å være fundert på et tynt grunnlag. For det andre hadde Kongen allerede et privat rom lokalisert i den nordlige delen av mellometasjen i Håkonshallen. Dette rommet blir gjerne omtalt som kongekammeret (Lexow 1929: 197, Fischer 1980: 126). For det tredje er plasseringen av et solar på østsiden av hallen nokså ugunstig da dette er på skyggesiden av hallen. Det blir derfor nærliggende å spørre hvorfor kongen valgte å plassere sitt eget private kammer på skyggesiden av hallen. Faktorer som taler for en solartolkning er at lokaliteten kanskje var et av de tryggeste stedene på festningen, Håkonshallen fungerte godt som skjerming mot Vågen. Det var heller ikke lang vei til store Kristkirke like nord for hallen.

Utenom tolkningen som kongens private gemakker, er bygningen blant annet tolket som å kunne huse et kjøkken. Solartolkningen har med tiden blitt stående som en sannhet, noe som kan utfordres.

8.4 Skjøtselsplaner

For å redusere fremtidig slitasje og skade på kulturminnet, bør det utføres regelmessig skjøtsel og vedlikehold. Eier har et særskilt ansvar for en ruin på sin eiendom, men for en best mulig bevaring av ruinen er det viktig med et godt samarbeid mellom flere parter.

9. Litteraturliste

Bøe, J. 1961: Håkonshallen: 1261-1961

Fischer, G. 1938: Arkitekt Peter Blix' undersøkelser på Bergenhus 1880-93. Bergens historiske forening, skrifter, Nr. 44.

Fischer, G. 1939: Arkitekt Peter Blix' undersøkelser på Bergenhus 1880-93. Bergens historiske forening, skrifter, Nr. 45.

Fischer, G. 1954: Håkonshallen og bygningene rundt Slottsgården på Bergenhus. Bygningshistorisk utredning av arkitekt M.N.A.L. Gerhard Fischer,

Fischer, G. 1980: Norske Kongeborger 2. Bergenhus. Gyldendal, Oslo.

Helle, K. 1982: Bergen bys historie, bind 1. Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536. Universitetsforlaget. Bergen - Oslo - Tromsø.

Hommedal, A. T. 1990: "Fischer-materialet" Dokumentasjonsmaterialet og arbeidsmetodane til Gerhard Fischer. I: Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring.

Kavli, G. 1987: Norges festninger: fra Fredriksten til Vardøhus. Universitetsforlaget, Oslo.

Lexow, E. 1929: Haakonshallen. Utgit av Plankomiteen til Haakonshallens utsmykning. John Griegs forlag, Bergen.

Lidén, H.-E. 1974: Middelalderen bygger i stein: en innføring i steinhugger- og murerhåndverket i Norge i middelalderen. Universitetsforlaget, Oslo.

Riksantikvaren 2003: *Håndbok i Konservering av ruiner fra Middelalderen*

Simpson, W. D. 1961: The Castle of Bergen and the Bishops Palace at Kirkwall : a study in early Norse architecture. University Press, Aberdeen.

Wahl, J. 1926: Da Bergenhus blev en fæstning. Bergens historiske forening, skrifter, Nr. 32.

Wahl, J. 1928: De gamle bygninger paa Bergenhus slot. Bergens historiske forening, skrifter, Nr. 34.

Wahl, J. 1929: Bergenhus Fæstning (Forts. av "Da Bergenhus blev en fæstning"). Bergens historiske forening, skrifter, Nr. 35.

Internettressurser:

www.castlesandmanorhouses.com

www.hammershus.dk

10. Vedlegg

- Vedlegg 1: Foto fra ruinene øst for Håkonshallen, dagens situasjon.
- Vedlegg 2: Samling av historiske foto fra Fischer-arkivet 1947-73. Øst for Håkonshallen.
- Vedlegg 3: Samling av skisser fra Fischer-arkivet 1962-67.
- Vedlegg 4: Plantegning av ruinene øst for Håkonshallen, fra Fischer-arkivet.
- Vedlegg 5: Dokumenter vedrørende ruinmarkeringene øst for Håkonshallen, fra Fischer-arkivet
- Vedlegg 6: Utskrift fra Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden
- Vedlegg 7: Utsnitt av Peter Blix sin tegning av Bergenhus
- Vedlegg 8: Ortofoto av ruinene, utarbeidet av Marcin Gladki 2008

IMG_5803_resize.JPG

IMG_5805_resize.JPG

IMG_5806_resize.JPG

IMG_5807_resize.JPG

IMG_5808_resize.JPG

IMG_5809_resize.JPG

IMG_5810_resize.JPG

IMG_5813_resize.JPG

IMG_5814_resize.JPG

IMG_5815_resize.JPG

IMG_5816_resize.JPG

IMG_5817_resize.JPG

IMG_5822_resize.JPG

IMG_5823_resize.JPG

IMG_5824_resize.JPG

IMG_5825_resize.JPG

IMG_5826_resize.JPG

IMG_5827_resize.JPG

IMG_5828_resize.JPG

IMG_5829_resize.JPG

IMG_5830_resize.JPG

IMG_5831_resize.JPG

IMG_5832_resize.JPG

IMG_5833_resize.JPG

IMG_5834_resize.JPG

IMG_5835_resize.JPG

IMG_5836_resize.JPG

IMG_5837_resize.JPG

IMG_5838_resize.JPG

IMG_5839_resize.JPG

IMG_5840_resize.JPG

IMG_5866_resize.JPG

IMG_5868_resize.JPG

IMG_5869_resize.JPG

IMG_5870_resize.JPG

IMG_6265_resize.JPG

IMG_6266_resize.JPG

IMG_6267_resize.JPG

IMG_6480_resize.JPG

IMG_6481_resize.JPG

IMG_6482_resize.JPG

IMG_6483_resize.JPG

IMG_6484_resize.JPG

IMG_6490_resize.JPG

IMG_6492_resize.JPG

IMG_6493_resize.JPG

IMG_7063_resize.JPG

1947_foto_56_resize.jpg

1947_foto_57_resize.jpg

1947_foto_58_resize.jpg

1947_foto_59_resize.jpg

1947_foto_60_resize.jpg

1947_foto_61_resize.jpg

1952_foto_39_resize.jpg

1952_foto_40_resize.jpg

1952_foto_49_resize.jpg

1952_foto_50_resize.jpg

1952_foto_51_resize.jpg

1952_foto_52_resize.jpg

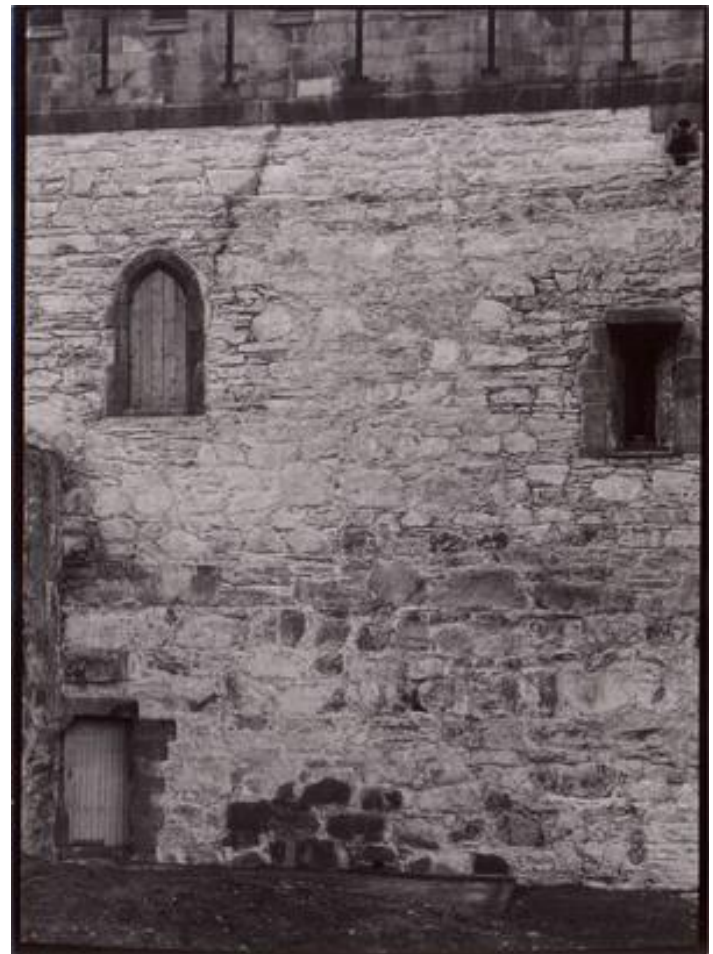
1952_foto_53_resize.jpg

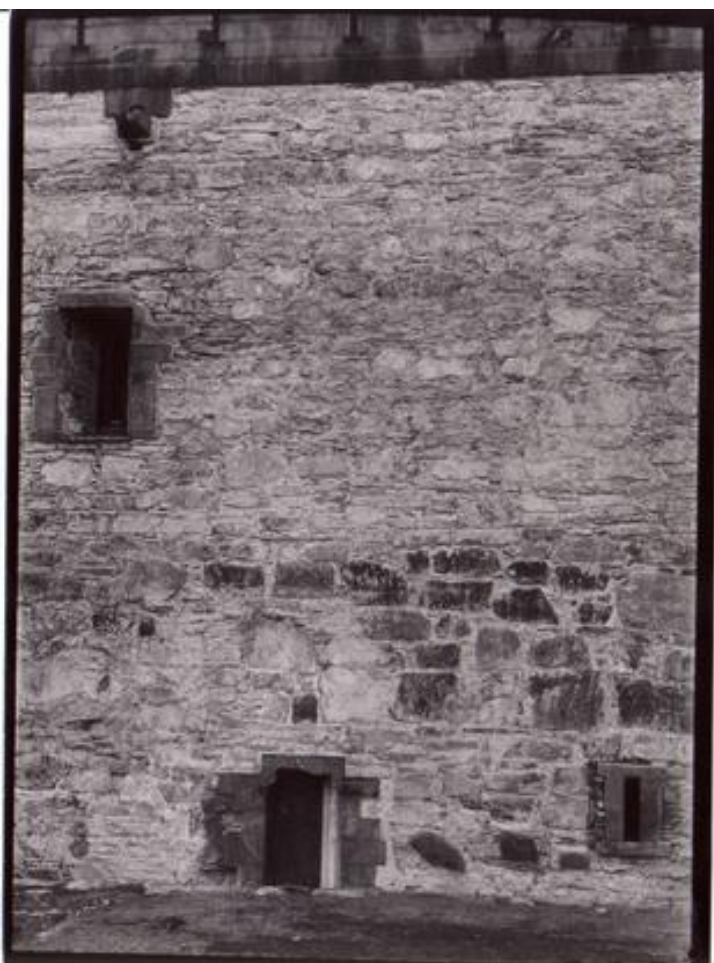
1952_foto_54_resize.jpg

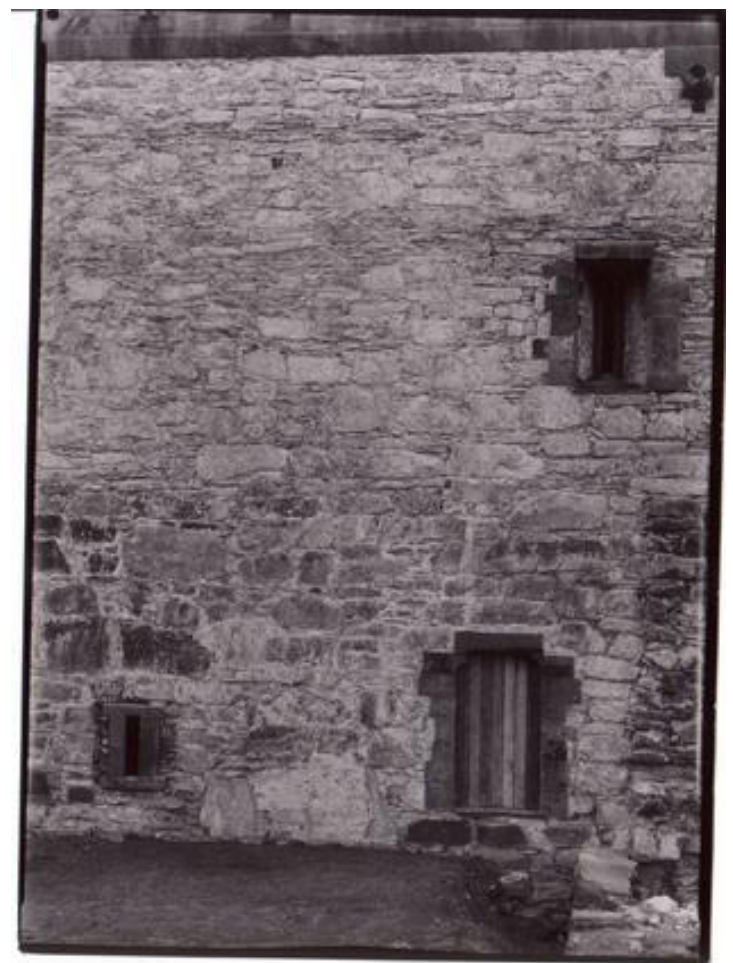
1952_foto_123_resize.jpg

1952_foto_124_resize.jpg

1952_foto_125_resize.jpg

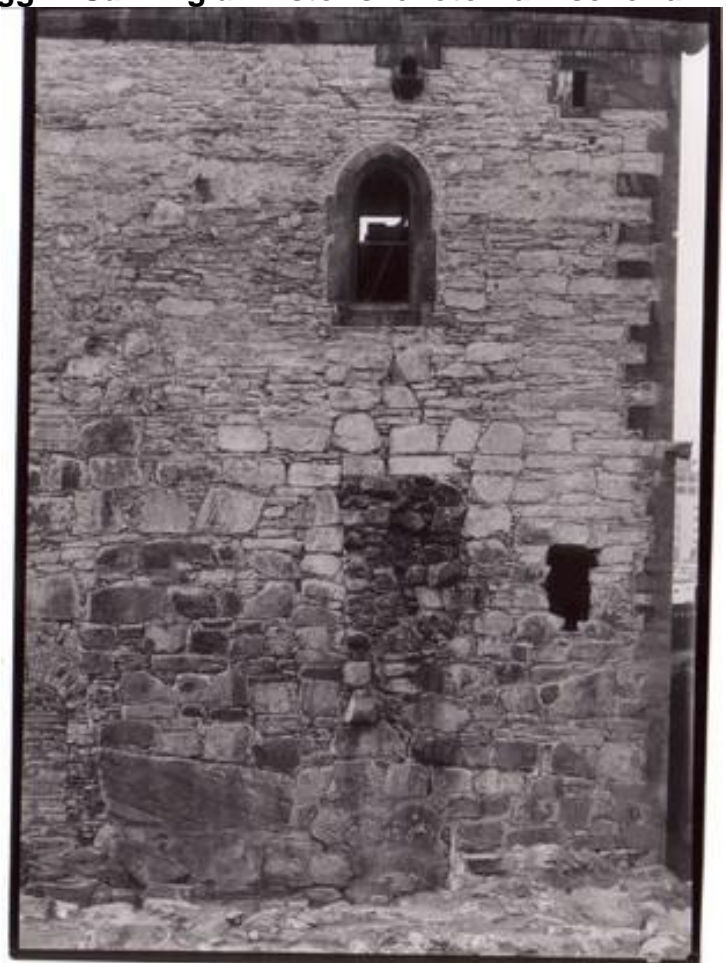

1952_foto_126_resize.jpg

1952_foto_127_resize.jpg

1952_foto_127b_resize.jpg

1962_foto_76_resize.jpg

1962_foto_77_resize.jpg

1962_foto_78_resize.jpg

1962_foto_79_resize.jpg

1962_foto_80_resize.jpg

1962_foto_81_resize.jpg

1967_foto_106_resize.jpg

1967_foto_107_resize.jpg

1967_foto_108_resize.jpg

1967_foto_109_resize.jpg

1967_foto_114_resize.jpg

1967_foto_115_resize.jpg

1967_foto_116_resize.jpg

1967_foto_117_resize.jpg

1967_foto_118_resize.jpg

1967_foto_119_resize.jpg

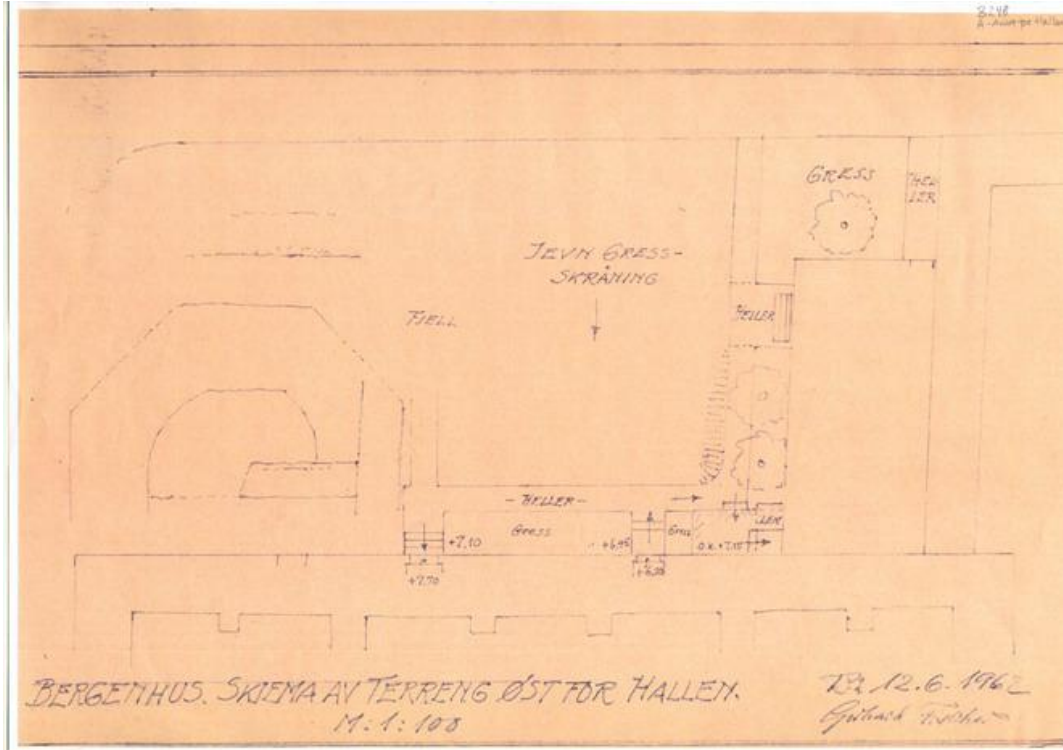

1967_foto_120_resize.jpg

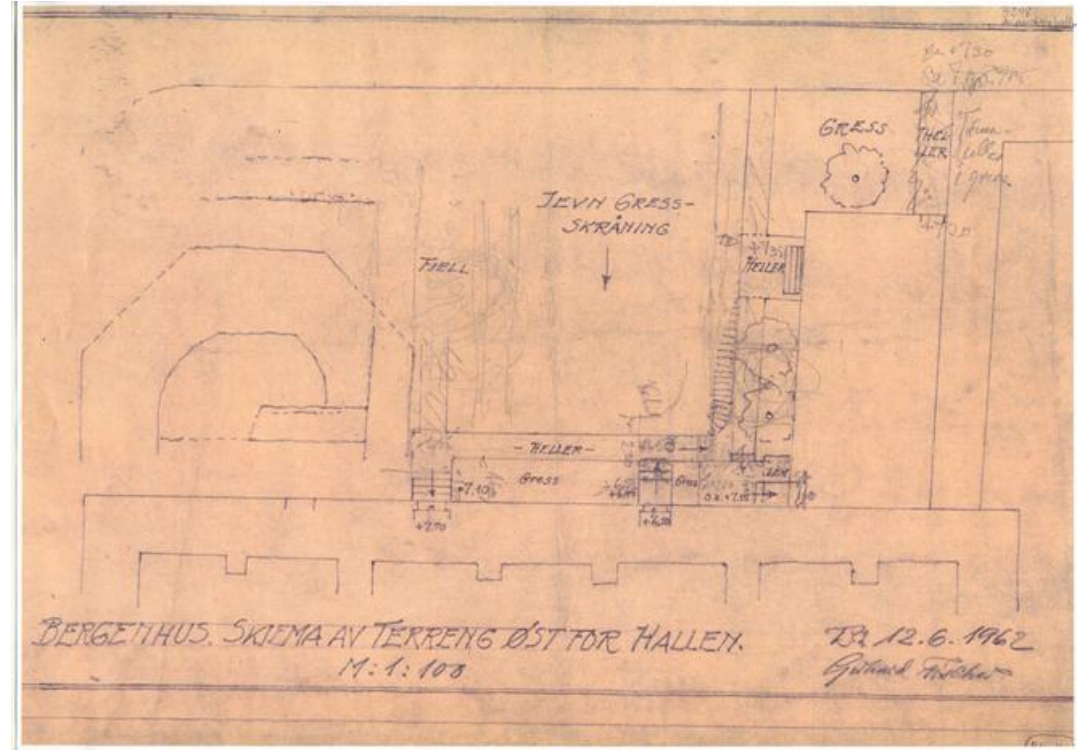

sept_1973_resize.jpg

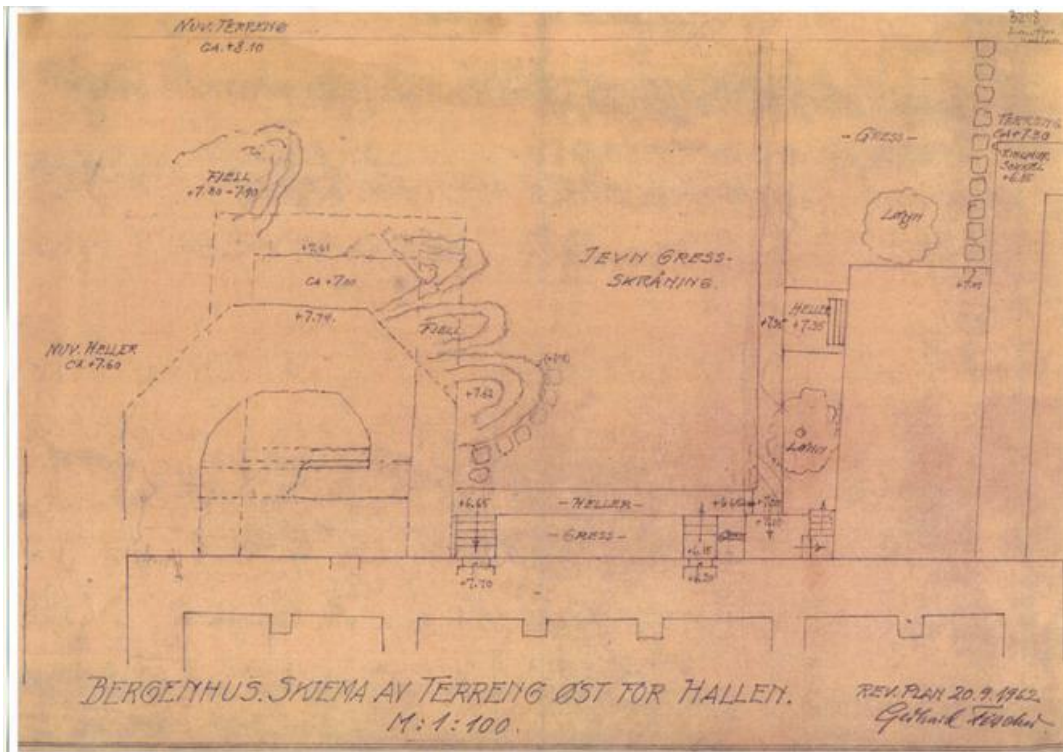

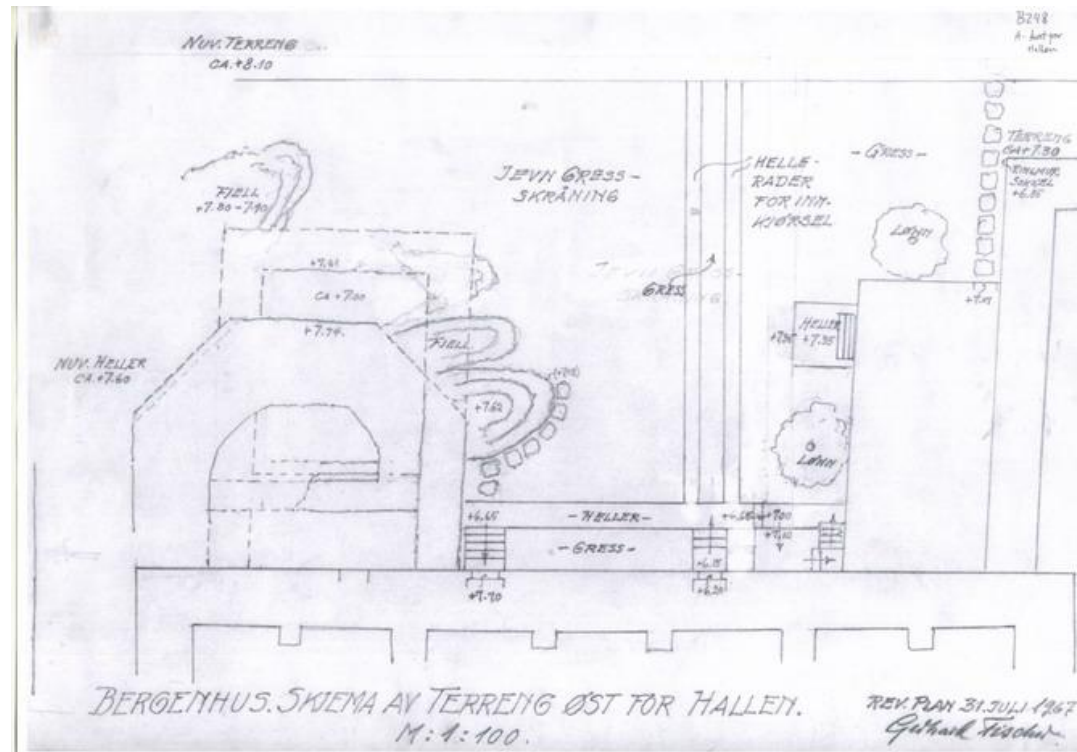
øst_for_hallen_1_resize.jpg

øst_for_hallen_2_resize.jpg

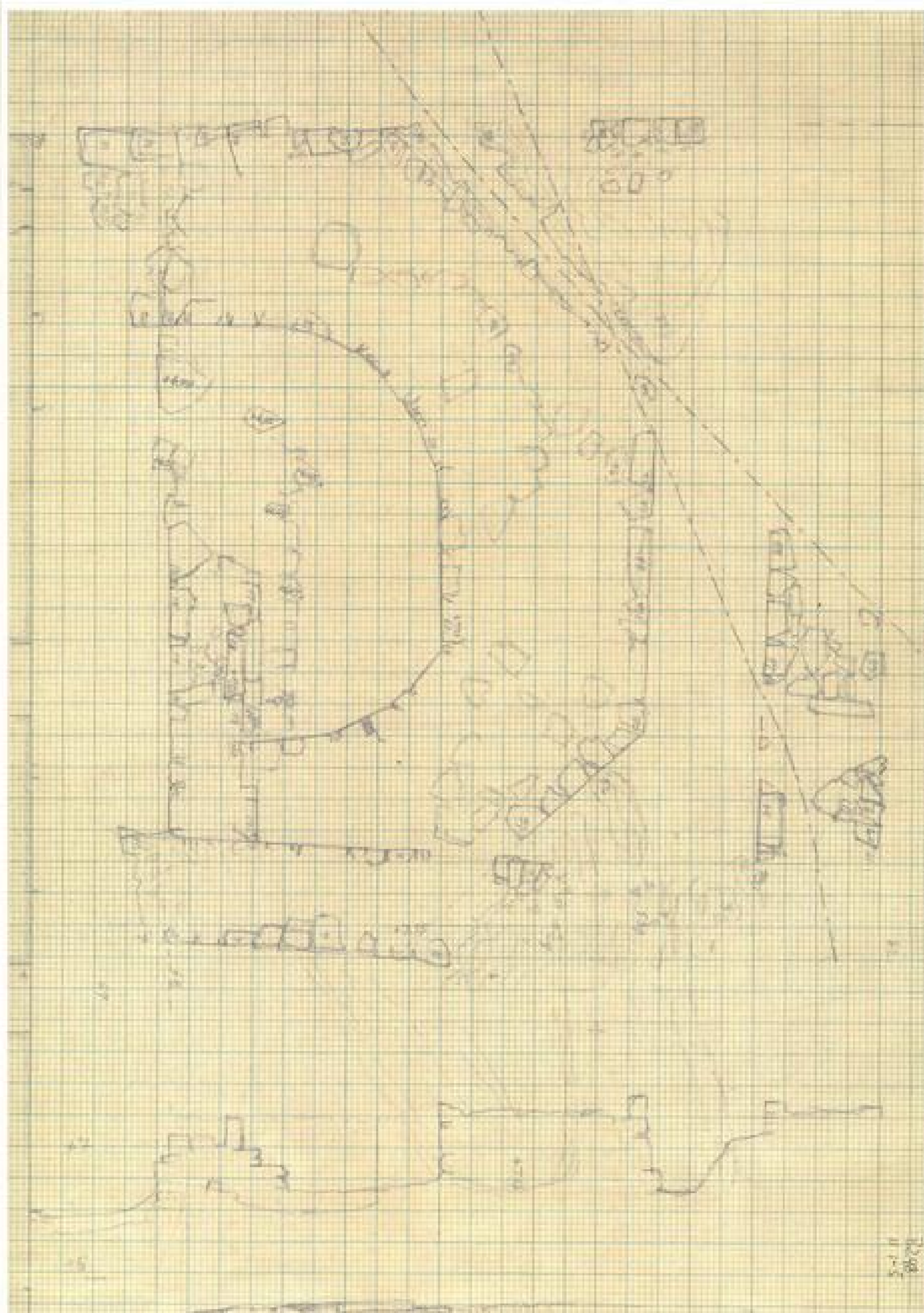

øst_for_hallen_3_resize.jpg

øst_for_hallen_4_resize.jpg

31. 5. 1966

ARBEIDSPLAN SOMMEREN 1966

1. GÅRDSPLASSEN planeres og hellelegges. Cisternen mures foreløpig opp til terrenghøyde for å ta imot fyllmassene. Senere bestemmes høyde på brystningen eller eventuelt rekkverk. Dette må komiteen ta standpunkt til. Markering av murrestene ved Portkastellet, kjellerhalsen og vinduet til Tårnkjelleren utstår til Fischer kommer, likeså behandlingen av den gamle muren langs Tårnet.
2. I det innelukkede partiet syd for Kom.boligen foretas opprydding og foreløpig planering.
3. Fortsatt istandsettelse av Jörgen Hanssons ringmur.
4. Fortsatt undersøkelse av partiet nordvest for Hallen. Her bør det ryddes opp før ferien, så alt er klart til Fischer kommer. I samband med undersøkelsene skal porten ved Hallen og bastionhjørnet tas med.
5. Fortsatt konservering av murene øst for Hallen.
6. Undersøkelse av murverket i den gamle smien.
7. Avhugging av puss på den nedre del av Kom.boligen mot Vågen.

Bergenhus, den 31.mai 1966.

Johan L. Münichen
(sign.)

Gerhard Fischer
(sign.)

A-70

-222-

14.4.67

BERGENHUSKOMITEEN

Bergenhuskomiteén holdt møte torsdag 14. september 1967 kl. 10⁰⁰
i Kommandantboligen, Bergenhus.

Tilstede: Formannen, generalmajor Odd Møster
Førettekonservator Per Pøtt
Arkitekt Gerhard Fischer
Professor Robert Kloster
Arkitekt Kristian Bjerknes
Forsvarets distriktsingeniør Vestlandet,
oberstløytnant J. I. Meinichen.

Riksentikvar Hauglid, ordfører Hansen og arkitekt Knut Lund
både forfall.

Følgende saker ble behandlet:

Oppløsning av Bergenhuskomiteén.

Denne sak har tidligere vært drøftet på møter 14/9 1966
og 23/5 1967.

Komiteén ble denne gang enig om at man skulle fortsette
arbeidet inntil videre, uten at dette foranlediger noen
orientering til oppdragsgiveren.

Gjenstående arbeider på Bergenhus.

Arkitekt Fischer refererte sin utredning av 7. juli 1967
om den gjenstående terrengbehandling nord for Hallen og
viste plan og fotografier. For de kr. 30.000 som det er
søkt om i brev av 10. juli 1967 til Kirke- og undervisnings-
departementet blir bevilget, kan arbeidet ikke komme videre.

Han viste også den reviderte plan av 31. juli 1967 for
terrengbehandling øst for Hallen.

De inntegnede hellerader ned til kjellerinngangen er nød-
vendige, da det her blir kjørt ned instrumenter m.v.
Søtgrensen av grunnkråningen mot parkeringsplassen er
fastsatt i samråd med distriktsingeniøren.

Det pågår nå markering av ruinene ved Hallens nordøstre
hjørne.

A40

10.7.1967

Herr Riksantikvaren
Kirkegt. 14 - 18.
Oslo.

Gjenstående arbeider på Bergenhuss.

Etter konferanse med distriktsingeniør Meinichen har jeg satt opp følgende overlag:

1. Portkastellet med tilstøtende del av gårdsplassen	Kr. 10.000,-
2. Markering og konservering av ruiner øst og vest for Hallen	" 6.000,-
3. Utgravning nord for Hallen etter at over- massene med kjellermurene fra Arsenalfor- valterboligen og kvademuren på nordsiden av Hallen er fjernet - se utredning av 7.7.1967 -	" 12.000,-

Hertil kommer reiseutgifter og honorar for undertegnede. De avhenger av hvor hurtig arbeidene kan utføres.

Til fjerning av overmassene nord for Hallen har Bergenhuskomiteen søkt om en egen bevilgning - Kr. 30.000,-

Det vil være i høy grad ønskelig at dette arbeid kan utføres i løpet av vinterhalvåret, så de arkeologiske undersøkelser omsider kan avsluttes.

De under post 2 nevnte arbeider er planlagt utført i år, arbeidene i Portkastellet neste år.

Bergenhuss 10.7.1967.

(sign.) Gerhard Fischer.

*R. H. fikk originalen til dette brev
2/8 + 1 eksempl. av Komiteens brev til Riksantikvaren om
Kr. 30.000,- søkt avisen utredning og plan og foto
Takk om arbeidet på Bergenhuss.*

Enkeltminne - 87123-4 - Arkeologisk enkeltminne - Ruin (middelalder) - Kongens solar

Klassifisering

Kategori: Arkeologisk enkeltminne   **Art:** Ruin (middelalder)
Opprinnelig funksjon: Bolig, bosetning
Hovedgruppe: Ikke næringstilknyttet/privat
Status:

Stedfesting

Fylke: Hordaland
Kommune: Bergen

Eiendomsopplysninger

Kommune: Bergen   **Eiere:** [FORSVARSDEPARTEMENTET](#)
Gnr: 167   **Festenr:** 0
Bnr: 895   **Seksjonsnr:** 0

Geometri

Koordinatsystem: (23) UTM sone 33 (EUREF89/WGS84)
Nord: 6735182.8   **Øst:** -32229.5

Metadata på digital stedfesting:

Geometri datert: 08.02.2005

Datering

Datering: Høymiddelalder   **Metode:** Skriftlig kilde
Eksakt datering: Midt 1200-tall   **Kvalitet:** Dokumentert

Utfyllende opplysninger

Beskrivelse:
Den kongelige bolig på N-siden av Håkonshallens N-ende. Forbindelse mellom hall og bolig. Rektangulær steinbygning

Vernestatus for enkeltminne

Vernetype: Automatisk fredet   **Vernedato:** 16.01.1995
Lovgrunnlag: Kulturminneloven av 1978   **Tinglystdato:**

Paragraf: 4a

Vedtak:

Anlegget består av følgende stående bygninger med middelaldermurer: "Håkonshallen", "Rosenkrantzårnet" med Magnus Lagabøtes kapell i 3.etg, og "Portkastellet". Fra middelalderen er også grunnmur av Håkons annen steinhall, ringmuren og Fruerstuen.

Sikringszone

Beskrivelse:

Sikringszone på: 5 meter

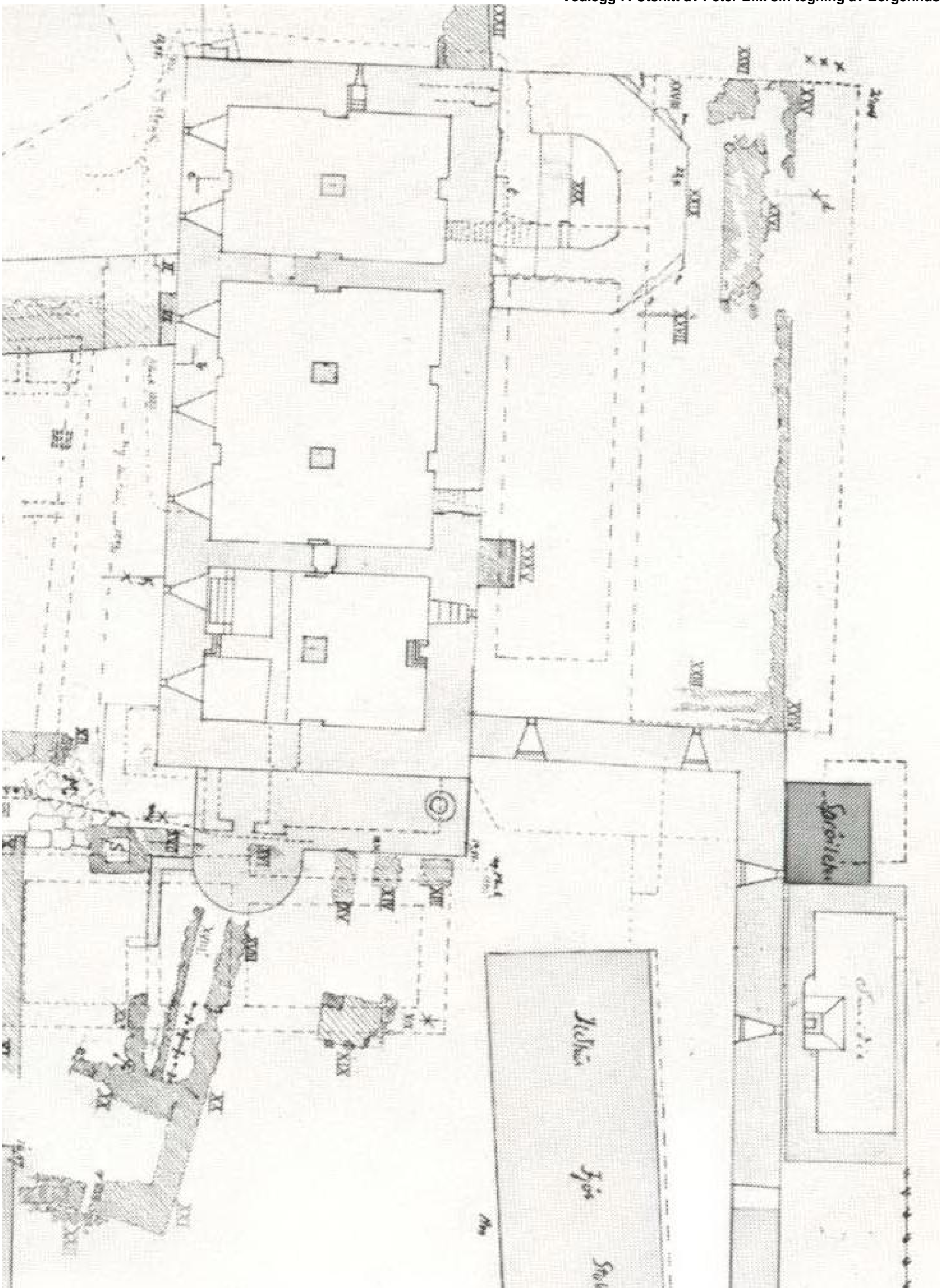
Vernetype: Automatisk fredet

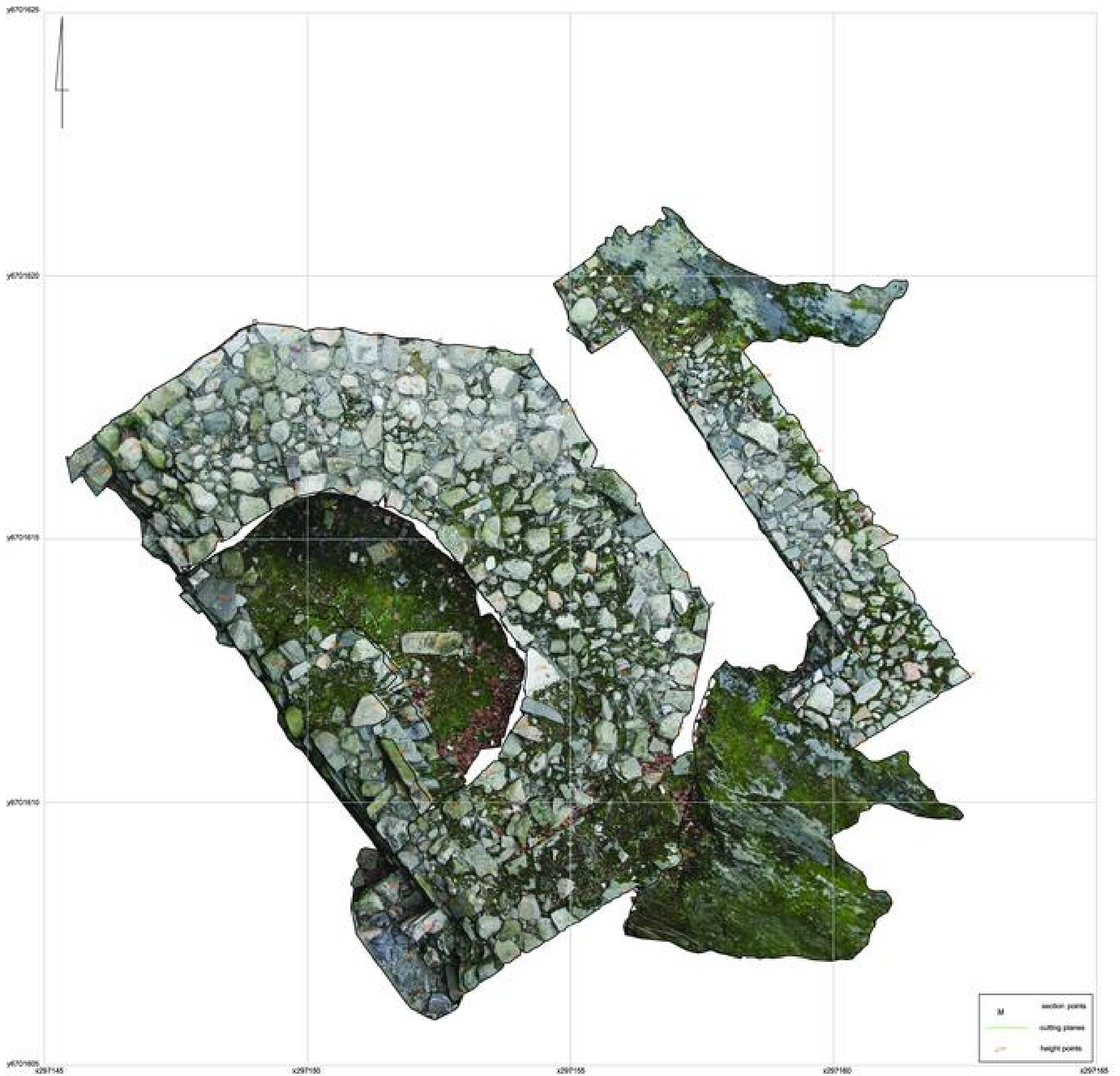
Vernedato: 16.01.1995

Lovgrunnlag: KML

Paragraf: 6

Riksantikvaren - RUIN PROJECT		
BERGENHUS		
KONGEN SOLAR - orthophoto of ground plan with top of walls		
Drawing nr BH03/07		
coord. system - global (EUREF 89 zone 32)		
scale 1: 50	date: 06.03.07	surv. by MG PAST